

הקונסוליה האוסטרית בירושלים והיישוב היהודי

מרדכי אליאב

הקמתה של הקונסוליה האוסטרית בירושלים בשנת 1849 השלימה למעשה את העשור הראשון לייסוד קונסוליות אירופיות בירושלים: תחילה נפתחה הקונסוליה הבריטית, ב-1839, ואחריה הוקמו: הקונסוליה הפרוסית ב-1842, הקונסוליות של צרפת ושל סארדיניה ב-1843, של ארצות-הברית ב-1844, וכאמור, זו של אוסטריה ב-1849. רוסיה נותרה המעצמה הגדולה היחידה שהסתפקה בקונסוליה ביפו, ורק בראשית שנות השישים פתחה גם היא קונסוליה בירושלים. פתיחת שש קונסוליות במשך כעשר שנים הייתה בעלת משמעות מרובה. מעתה נאלצו השלטונות והאוכלוסייה המקומית להתחשב בשינוי היסודי שחל במעמדם של בני המיעוטים הדתיים, בעלי נתינות זרה, ולחשוש מתגובות הקונסולים, שעמדו על המשמר והתריעו מיד על כל מעשה-עוול. הקונסוליות פעלו על-יסוד הסכמי-הקאפיטולאציות והגנו בתוקף על בני-חסותם. ואכן, הקונסולים הצליחו לרכוש לעצמם עמדה רבת-השפעה, שאילצה את המושלים להתייחס אליהם ביראת-כבוד. מעמדם של הנתינים הזרים בארץ-ישראל נשתנה לחלוטין, וירושלים הפכה להיות מרכז פעילות של הקונסולים, ששירתו את האינטרסים של ארצותיהם, ונתנו מעתה את דעתם לחיזוק אחיזתן המדינית והמסחרית במזרח התיכון. בראש וראשונה ראו הקונסולים את עצמם כנציגי אינטרסים נוצריים, פרשו חסותם על בני-המיעוט הנוצרי ועודדו הקמתם של מוסדות חסד ודת למענם. אך גם לגבי היישוב היהודי, שחלק ניכר מבניו היו נתינים זרים, חוללה הקמת הקונסוליות מפנה מכריע – מפנה שיצר סיכויים ואפשרויות להרחבת היישוב ולביסוס מוסדותיו. על חשיבותו של מפנה זה כבר נכתב רבות.¹

נוצר אפוא אינטרס הדדי להידוק הקשרים: היהודים הקפידו לשמור על נתינותם הזרה, שהיקנתה לבעליה יתרונות מפליגים, ואלה שלא הייתה להם נתינות זרה (דה-יורה), השתדלו להשיג לפחות חסות קונסולארית בפועל (דה-פאקטו). למעשה לא היה הבדל משמעותי בין נתינים ובין בני-חסות מבחינת זכויות וחובות. רוב הקונסוליות שאפו להגדיל את מספר בני-חסותן, ולעתים קרובות מבלי לדקדק בכשרות המסמכים המעידים על מוצאם של המועמדים, ובדרך זו יצאו שני הצדדים נשכרים.

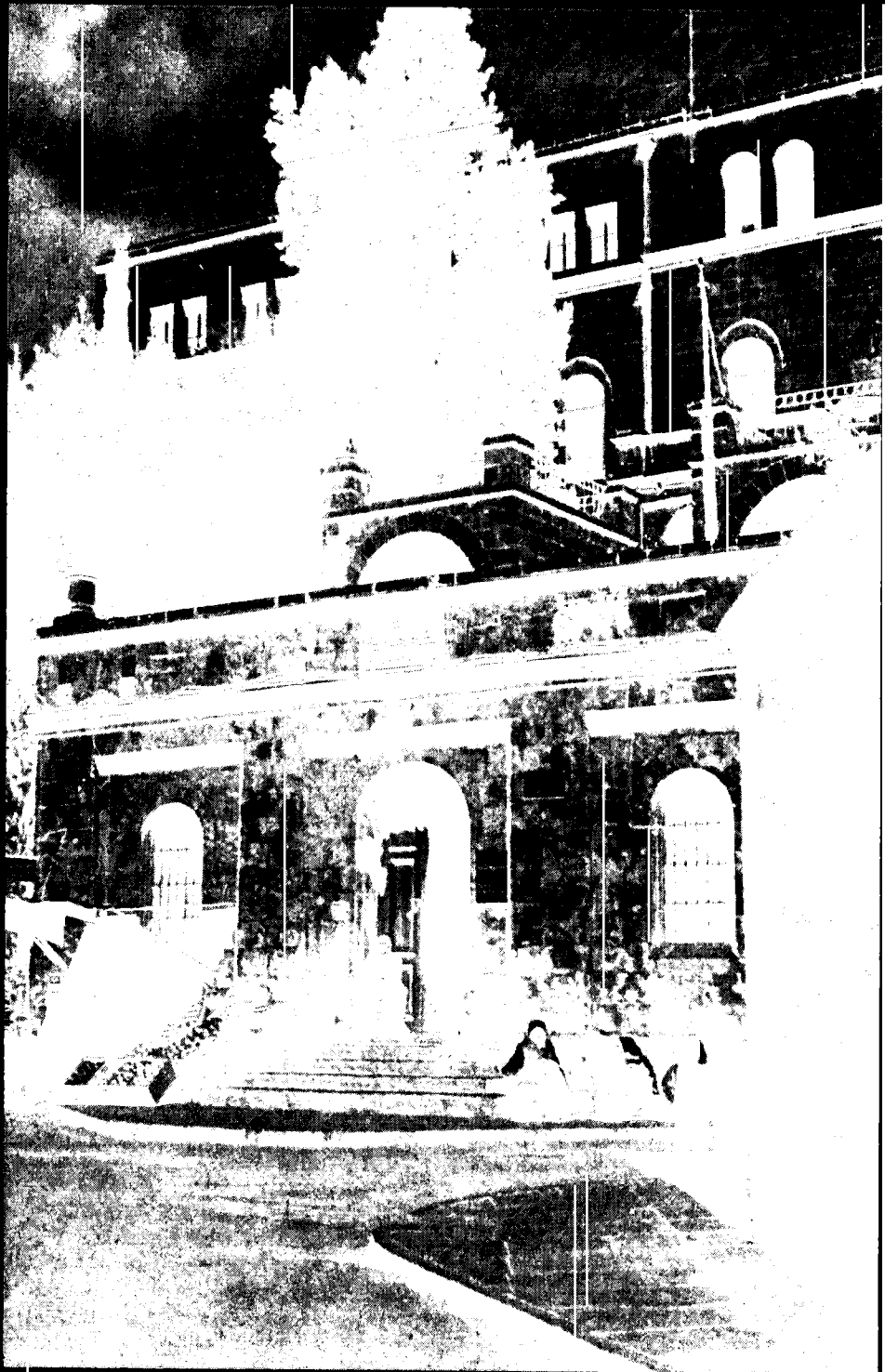
1 ראה, בין היתר: מ' אליאב, 'הקונסוליה הגרמנית והיישוב היהודי במאה הי"ט', הציונות, א (תשל"ל), עמ' 57-83; הנ"ל, היישוב היהודי בראי המדיניות הגרמנית (מבחר תעודות ובאורים), תל-אביב תשל"ג, המבוא; הנ"ל, ארץ ישראל ויישובה במאה הי"ט, ירושלים 1978, עמ' 49-56; מ' ורטה, 'מדוע נוסדה קונסוליה בריטית בירושלים', ציון, כו (תשכ"א), עמ' 69-84; מאמריהם של ט' פארפיט על הקונסוליה הצרפתית ומ' טננבוים על הקונסוליה הבריטית בקתדרה, 5 (תשרי תשל"ח); A.H. Hyamson, *The British Consulate in Jerusalem in Relation to the Jews in Palestine*, London 1939/41, Introduction

מכל הבחינות האלה משמשת הקונסוליה האוסטרית דוגמה מובהקת לדרכי-הפעולה ולמאזן-ההישגים של כל הקונסוליות. במרוצת הזמן עלתה הקונסוליה האוסטרית על כל יתר הקונסוליות מבחינת מספר בני החסות היהודים שלה בירושלים וביתר יישובי-הארץ, עובדה שחייבה את הקונסולים האוסטרים לייחד חלק ניכר מפעולתם לענייני היישוב היהודי ולהיחלץ לעזרתו בשעת הצורך. בכך טמונה חשיבותה הגדולה של קונסוליה זו מבחינת התפתחותו של היישוב היהודי בארץ-ישראל.

עיני הקונסולים היו צופיות על כל הנעשה בארץ. סקירותיהם והדו"חות שלהם שיקפו את המצב המדיני, הדתי, הכלכלי והחברתי במגזרים השונים של האוכלוסייה. הם עודדו את המסחר עם ארצותיהם, שקדו על שיפור השירותים שבפיקוחם, כגון בנקאות, דואר וקווי-אניות, וגילו התעניינות מרובה בכל פרט ופרט של חיי הארץ. משום כך מהווים ארכיוני הקונסוליות, במידה שנשמרו, מקור היסטורי ממדרגה ראשונה על חיי הארץ והתפתחותה. לפנינו אוצר בלום של מסמכים, הערכות וסיכומים. לרוב נשמרו בארכיונים העתיקי המכתבים והדו"חות של הקונסולים לשגרירויות בקושטא ולמשרדי החוץ שלהם, וכן ההתכתבות שהתנהלה בין הקונסוליות ובין בני-חסותן בארץ. מצד אחד, ובין ובין מוסדות השלטון העות'מאני, מצד שני. הקונסולים גם הקפידו לתייק בארכיוניהם מסמכים מקוריים שהגיעו אליהם. ארכיונים אלה פורשים לפנינו יריעה רחבה של מידע על הארץ ויישובה, למן מחצית המאה ה-17 ועד ראשית השלטון הבריטי בארץ, שהביא לשידוד-מערכות במעמד הקונסוליות, לאחר שכבר ב-1914 קיפחו אלה חלק ניכר ממעמדן המיוחד, עם הביטול החד-צדדי של הקאפיטולאציות.

עד עתה נתפרסם מבחר תעודות רק מתוך הגנזים של שתי קונסוליות, הבריטית והגרמנית.² עתה הגיע גם תורה של קונסוליה שלישית — הקונסוליה האוסטרית — והדברים שלהלן משמשים מעין מבוא לתיאור פעולתה של קונסוליה זו ולפרסום מבחר מתעודותיה בעתיד הקרוב. ארכיון הקונסוליה האוסטרית נמצא כיום בארכיון הממלכתי (Staatsarchiv) האוסטרי בווינה. ארכיון זה עשיר ומקיף ביותר, ועד עתה כמעט לא נחקר. עם חיסול הקונסוליה האוסטרית הקיסרית בירושלים בשלהי מלחמת העולם הראשונה, הועברו בשנת 1921 27 יחידות של תיקים לארכיון הממלכתי ותוכנם נרשם בקצרה. יתר התיקים התגלגלו לקונסוליה האיטלקית בירושלים, ורק בשנת 1939 הועברו לווינה. חטיבה זו כוללת למעלה מ-150 יחידות של תיקים מן השנים 1849-1919. היקף החומר וכמותו עולים לאין ערוך על אלה של הקונסוליה הגרמנית, ואף-על-פי כן מסתבר שלא הכל נשמר וכי חסרים מסמכים רבים. ואולם, יש הבדל ניכר בין שתי חטיבות הארכיון. בעוד שבחטיבה הראשונה נעשה ניסיון לסדר את החומר לפי נושאים, שורר בחטיבה השנייה אי-סדר רב, ומרבית התיקים מסודרים רק לפי השנים, כשבתוך התיק הוכנסו כל המסמכים ללא סדר פנימי. התיקים הן מונחים למעלה מעשרים שנה במרתפים. חלק ניכר מן הניירות ניזוק ממים או נאכל בשיני עכברים, ולעתים נמצאים רק עמודים לא-שלמים או קשים לקריאה. כאמור, אי-הסדר גדול ועקבות הנזק ניכרים היטב ודבר זה מקשה על ההתמצאות בתיקים. כצדם של מסמכים מקוריים נמצאים רישומים מקריים, טיוטות, מעטפות ומסמכים שגרתיים רבים.

2 ראה ספריהם של חיימסון ואליאב בהערה הקודמת.

האכסנייה האוסטרית (הוספיץ) בעיר העתיקה בירושלים

שחשיבותם ההיסטורית מועטת. אבל בתוך הכמות העצומה הזאת נמצא גם חומר רב-ערך, השופך אור על תולדות הארץ ויישובה ומבהיר את מעורבותה של קונסוליה זו בכל המתרחש כארץ במשך קרוב לשבעים שנה. לחטיבות הנזכרות לעיל יש להוסיף עוד 26 חבילות של תיקים של קונסוליית-המשנה האוסטרית ביפו, וכן דו"חות קונסולאריים, המפורזים בחיקי השגרירות בקושטא, בחיקי הקונסוליה הכללית בבירות וביחידות אחרות.

קשרים ראשוניים ורקע מדיני

עוד במאות הקודמות גילתה אוסטריה הקאתולית עניין רב בארץ-ישראל, ובייחוד במקומות הקדושים לנצרות. אחד מתארייו של הקיסר האוסטרי היה 'מלך ירושלים', כנראה בכוח ירושה מן הקיסר פרידריך השני, אשר הכתיר עצמו בשנת 1229 למלך ירושלים בכנסיית 'הקבר הקדוש'. בשנת 1633 הקים ראש מסדר הפראנציסקנים, בפקודת הקיסר פרדינאנד השני, נציבות כללית (General Komissariat) למען ארץ-הקודש, אשר טיפחה את הקשרים על-ידי אוסף תרומות ורכישת תשמישי-קדושה למען מוסדות-הדת הנוצריים בארץ ועל-ידי עידוד צליינות.³ נציבות זו בוטלה ב-1784 בידי הקיסר יוסף השני, חסיד ההשכלה, במסגרת מאבקו לצמצום מעמדה של הכנסייה ולביטול המוסדות הכנסייתיים בממלכה.⁴ אולם ב-1842 חידש הקיסר פרדינאנד (1835-1848) את המגביות למען 'הקבר הקדוש' ומקומות קדושים אחרים וכעבור שנה גם חידש את הנציבות הכללית, שהופקדה על אחזקתם של מוסדות-הדת הקאתוליים בארץ-הקודש והתמיכה בהם וכן על טיפוח הצליינות.⁵ צעדים אלה מעידים על הגברת ההתעניינות בארץ-הקודש מטעמים דתיים. אך בד בבד גברה גם ההתעניינות המדינית, והשפיעו גם סיבות שהזמן גרמן, כפי שנראה להלן. חוזה השלום בין אוסטריה ובין הממלכה העות'מאנית, שנחתם בקארלוויץ ב-1699, ובעיקר חוזה-השלום הנוסף, שנחתם בפאסארוויץ ב-1718, הבטיחו לממלכה האוסטרית יתרונות כלכליים וגם היקנו זכויות-קאפיטולאציות ברחבי האימפריה העות'מאנית. כתוצאה מכך נפתחו במחצית המאה הי"ח קונסוליות אוסטריות במקומות שונים.⁶ אולם לגבי ארץ-ישראל הסתפקו האוסטרים בפתיחת סוכנות קונסולארית ביפו (בשנת 1763), בכפיפות לקונסוליה בחלב, שהיתה בעלת מעמד מרכזי באיזור במאה הי"ח. ניהול הסוכנות הקונסולארית ביפו הופקדה בידי משפחת דאמיאני (Damiani) הנוצרית, שהעבירה כהונה זו מאב לבן במשך למעלה ממאה שנים.⁷ גם כהונת הקונסול האוסטרי

3 כהונת הנציב הכללי היתה בידי מסדר הפראנציסקנים. על תולדות הנציבות ראה: *Oesterreichische Pilgerbriefe*, Hrsg. von General Kommissariat des Heiligen Landes in Wien, Jubiläumsnummer, April-Juni 1933

4 ראה שם, עמ' 12-16; וכן: *Jahrbuch des österreichischen-ungarischen Pilgerhauses in Jerusalem*, I, Wien 1905, p. 13ff.

5 ראה שם, עמ' 17-18. מעתה הועמדה הנציבות תחת פיקוח הארכיהגמון של וינה.
6 K. Krabicka, 'Das österreichische Konsularwesen' (phil. Diss.), Wien 1953; A. Breycha-Vauthier, *Österreich in der Levante*, Wien 1972, pp. 11-12

7 הראשון ששימש בתפקיד זה היה ג'ובאני דאמיאני (Giovanni Damiani); האחרונים היו פראנץ דאמיאני (Franz Damiani), שנתמנה ב-1816 וברנהארד דאמיאני (Bernhard Damiani), שנתמנה ב-1856. בסוף 1871 הועלתה הסוכנות לדרגת קונסוליית-משנה, ובראשה הועמד יעקב פאסקאל (ראה עליו להלן).

בחלב עברה אז בירושה — שימשו בה בני משפחה יהודית מיוחסת, משפחת פיג'וטו (Piciotto).⁸ הקמת הסוכנות ביפו נבעה מתוך שיקולים מסחריים גרידא, אך גם הוטל עליה לטפל בצליינים האוסטריים, בדרכם אל המקומות הקדושים.

התערבותה המדינית הראשונה של אוסטריה בענייני ארץ-ישראל באה בשנת 1840, כאשר עתידה המדיני של הארץ הונח על שולחן-הדיונים של המעצמות הגדולות עם חיסול הכיבוש המצרי בארץ-ישראל. במשא-ומתן הנמרץ נתגלעו חילוקי דעות וחשדות הדדיים בין המעצמות השונות: מצד אחד פעלו כגון ניגודים בולטים בין אנגליה לצרפת — היריבות המסורתיות על ההשפעה במזרח — ומן הצד השני היו חששות מפני רוסיה, שאימה מצפון על האימפריה העות'מאנית. במרוצת השנים כבשה צרפת לעצמה את האפוטרופסות על האינטרסים הקאטוליים בארץ-ישראל, ועמדה מונופוליסטית זו היתה למורת-רוחה של אוסטריה, שראתה עצמה זכאית לא פחות מצרפת לעמדה בכירה בהגנת הקאטולים בארץ-הקודש. במהלך המשא-ומתן הועלו הצעות שונות לעתידה של ארץ-ישראל, שרובן היו מכוונות למציאת פתרון מדיני חדש לארץ-ישראל, שבמרכזו מתן הגנה איתנה למיעוט הנוצרי ולמקומות הקדושים לנצרות.

בין המדינאים הבכירים שבחשו בקדורה הדיפלומאטית בלט קלמןס מטרניך הקאנצלר ושר-החוץ של אוסטריה, שהצטיין בראייה מציאותית מפוכחת והשכיל למלא תפקיד מרכזי במשיכת החוטים מאחורי הקלעים. עוד ב-6.2.1840 קבע בתזכיר ששלח למייסנבוך (Meysenbuch), השגריר האוסטרי ברוסיה, ולשגריר האוסטרי בקושטא, כי השלום המדיני באירופה תלוי בקיום עצמאותה ושלמותה של האימפריה העות'מאנית, וגם אם יוחזרו סוריה וארץ-ישראל לשלטון התורכי ניתן יהיה להבטיח את זכויותיהם ומעמדם של הנוצרים והזרים, כפי שהיה תחת שלטון הכיבוש המצרי. מטרניך הציע למנות נציב מוסלמי מיוחד, הכפוף במישרין לשלטון המרכזי בקושטא, בעל דרגה גבוהה במידה מספקת, שיוכל להפעיל את סמכותו גם כלפי הפחה המקומי. נציב זה יפקח על מינהל המקומות הקדושים בתיאום עם נציגי הממשלות הנוצריות, שיפקחו על זכויות נתיניהם. מטרניך הדגיש, שאינו מתכוון לזכויות חדשות, אלא לשמירת הזכויות שנפגעו, או לא נשתמרו כראוי במרוצת הזמן.⁹ בעיקר התנגד מטרניך להצעה הצרפתית לכונן בירושלים מעין מדינה כנסייתית-דתית תחת חסות נוצרית בינלאומית, שאליה יסופחו חבלי הארץ שמסביב לה. מטרניך הטעים את העובדה, שירושלים קדושה גם למוסלמים, ואין להעלות על הדעת כי יסכימו להצעה כזאת.¹⁰ את ההצעה הרוסית, לקבוע את ארץ-ישראל כ'פאשאליק' מיוחד, שבו ינתן לכנסייה האורתודוקסית-היוונית מעמד בכורה, דחה כמובן בתוקף.¹¹

8 על משפחת פיג'וטו ראה: א"י בראור, 'חומר חדש לידיעת עליית דמשק', ספר היובל לשמואל קרויס, ירושלים תרצ"ז, עמ' 263-265; א' לוצקי, 'ה'פראנקוס' בחלב והשפעת הקפיטולציות על תושביה היהודים', ציון, ו (תש"א), מעמ' 53 ואילך.

9 ראה: J. Hajjar, *L'Europe et les destinées du Proche-Orient (1815-1848)*, Paris 1970, pp. 354-357. (מטרניך שימש שר חוץ בשנים 1809-1848 ומשנת 1821 כיהן גם בתפקיד 'קאנצלר הממלכה').

10 מטרניך טען גם, שהתכנית הצרפתית הביאה ליריבות בין הכיתות הנוצריות ולדיכוי המיעוט הקאטולי בידי הכיתות האחרות, וכן תיצור מתיחות בין המעצמות. כמרכזן הביע התנגדות לעצם כינון 'עיר נייטרלית', תכנית שכבר נכללה במקום אחר. כוונתו היתה לקראקוב שכפולין, שהוכרזה 'עיר חופשית' ב-1815 (שם, שם).

11 השוה: נ"מ גלבר, 'שאלת ארץ ישראל בשנות 1840-1842', מאסף ציון, ד (תר"ץ), עמ' 46-47; מ' ורטה, 'תכנית לכינואם ירושלים בשנות 1840-1841', שיבת ציון, ב-ג (תשי"א-תשי"ב), עמ' 14-18; Lucien Wolf, *Notes on the Diplomatic History of the Jewish Question*, London 1918, p. 105ff.

MATRIKEL

SCHEIN

**K. und K. Oester: ung: Consulat
in Palestina**

N^o $\frac{900}{82}$

Giltig bis *31. Dezember 1887*

Für *Herrn Gustav Rokach*

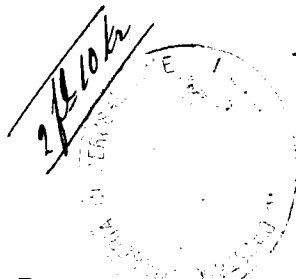
Aus *Tarnopol*

Beschäftigung *Kaufmann*

Alter *52*

Legitimation *Pass laut N° 99. A.*

Jerusalem den 18. November 1887

Vom K. u. K. Consulate

Dieser Matrikel-Schein ist von Jahr zu Jahr zu erneuern.

חילוקי-הדעות גברו בוועידה הכינלאומית שנערכה ביולי 1840 בלונדון, ביוזמת בריטניה. המעצמות לא הגיעו להסכמה ביניהן בדבר עתידה של ארץ-ישראל, אך החליטו לכונן ברית מרובעת (אנגליה, רוסיה, אוסטריה ופרוסיה) להגנת תורכיה, ולחסל סופית את הכיבוש המצרי. אוסטריה השתתפה בפעולות הצבאיות שבוצעו עתה לשם מיגור הצבא המצרי, ואכן נאלץ מוחמד עלי בסוף השנה לוותר על שלטונו כסוריה ובארץ-ישראל. בצדו של המבצע הצבאי התנהלה פעילות דיפלומטית קדחתנית. ב-5.10.1840 חזרה ממשלת אוסטריה בהוראותיה לשגרירה בלונדון על תכנית מטריניך להחזיר את סוריה וארץ-ישראל לתורכיה, אם תסכים זו לשמור על הזכויות ועל המעמד של הנוצרים ותמנה לשם כך נציב מיוחד, כמפורט לעיל. הובעה שוב התנגדות לתכנית שהעלו הצרפתים, שכנראה 'שכחו שירושלים נמנית עם הערים הקדושות לאיסלם'.¹² אוסטריה ביקשה מעתה למלא תפקיד פעיל בהגנת האינטרסים הקאתוליים בארץ-ישראל, וכשום פנים לא הסכימה כי לאחר מפלחה הצבאית של מצרים עוד תצא צרפת נשכרת בחיזוק מעמדה המדיני והדת. בינתיים הועלתה גם תכנית פרוסית לכינון פרוטקטוראט אירופי משותף על ירושלים והמקומות הקדושים לנצרות, שיבטיח אוטונומיה לאומית לכיתות הנוצריות וחסות ליהודים.¹³ היתה זאת התכנית היחידה שבה נזכרו היהודים במפורש. מטריניך שלל תכנית זו מכל וכל, שכן התכוונה לחזק את ההשפעה הפרוטסטנטית בארץ-ישראל. אולם גם לאחר דחיית תכנית זו לא ויתרה פרוסיה על כוונותיה, ובאוגוסט 1841 חתמה על הסכם עם בריטניה בדבר הקמת הגמוניה פרוטסטנטית משותפת בירושלים. אוסטריה הביעה התנגדות זועמת לתכנית,¹⁴ אך משזו הפכה למציאות והגמוניה הוקמה בראשית 1842,¹⁵ החליטה ממשלת אוסטריה ב-1843, כצעד נגדי, על חידוש הנציבות הכללית לארץ-הקודש, שתשקוד על טיפוח האינטרסים הקאתוליים, כנוכח לעיל. במרוצת הזמן ירדו כל התכניות המדיניות מן הפרק והשלטון העות'מאני חזר לארץ-ישראל, תוך הבטחה מפורשת לשמור על זכויות המיעוטים הלא-מוסלמים ולשפר את מעמדם.

במקביל להתרחשויות המדיניות של שנת 1840 נתחוללה לא הרחק מארץ-ישראל פרשה אחרת, שעוררה סערת-רוחות בכל העולם – היא עלילת דמשק. אף בפרשה זו נטלה אוסטריה חלק פעיל, והיתה למעשה המעצמה הראשונה שנחלצה לעזרת קרבנות העלילה.¹⁶ תפקיד מפתח מילא הקונסול הכללי האוסטרי באלכסנדריה, אנטון לורין (Anton Laurin), שמן ההתחלה האמין בחפותם של היהודים ופעל ללא היסוס למען הצלתם, בשכנעו גם את הקונסול האוסטרי בדמשק קאספאר מרלאטו (Kaspar Merlato), שתחילה נטה להאמין כאמיתות העלילה, כי מדובר בעלילת-שוא. העילה להתערבות האוסטרית היתה הימצאותם של שלושה נתינים אוסטריים בין קרבנות העלילה,

12 גלבר, שם, עמ' 48-49 ובנספח התעודות, עמ' 5-10 (Metternich's Denkschrift über den Schutz der Christen in Syrien)

13 גלבר, שם, עמ' 50-51. על התכנית הפרוסית ראה: K. Schmidt-Clausen, *Vorweggenommene Einheit*, Berlin-Hamburg 1965, p. 363 ff.

14 שם, שם, עמ' 59-60 ובנספח התעודות, עמ' 38-41; וולף (לעיל, הערה 11), עמ' 117-119.

15 אליאב, א"י וישובה (לעיל, הערה 1), עמ' 57-58.

16 כדברי א' כרמיה: 'C'est L'Autriche qui la première a tendu aux opprimés une main secourable'

וכראשם יצחק בן עזרא פיג'וטו, מנכבדי הקהילה וכן למשפחת הקונסולים המפורסמת. לאחר פניית בית רוטשילד למטרניך, הורה גם שר-החוץ האוסטרי לנציגיו במקומות השונים להתערב למען היהודים. ואכן התערבות נמרצת זו תרמה תרומה משמעותית לחיסול העלילה.¹⁷ כאשר הביע הוואתיקן – שתמך בעמדת צרפת העוינת – בהודמנות זו תרעומת בפני הצייר האוסטרי פון ליצוב (R. von Lützow), על הענקת משרות של קונסולים ליהודים (והכוונה לבית פיג'וטו), השיב הלה בו במקום למזכיר האפיפיור, שמעולם לא שמע תלונה על קונסול יהודי ולא עוד, אלא שעזרא פיג'וטו, קונסול אוסטריה בחלב, הציל את העדה היוונית-הקאתולית מכיליון, בשעה שהקונסול הצרפתי היה חסר-אונים להגן עליה.¹⁸ מטרניך סמך את ידיו על דברי הצייר והוסיף:¹⁹

שיטתנו הקונסולארית שונה בהחלט מזו של צרפת. הקונסולים שלנו אינם אלא סוכנים מסחריים פשוטים בלי שום תפקיד ויפיו-כוח דיפלומאטי... הליכות צרפת הן תמיד מדיניות... ודרך זו לרוב אין בה מן התועלת, אם לא נחשוב אינטריגות והקמת רעש לדבר מועיל.

מטרניך חלק שבחים לבית פיג'וטו על מילוי תפקידיהם, והטעים שההתערבות האוסטרית למען יהודי דמשק נבעה ממניעים הומאניטאריים, אבל אין גם להעלים עין מן המגמה המדינית. אף בפרשה זו בולטת מורת-רוחה של אוסטריה מהתנשאותה של צרפת וממגמתה לשמור לעצמה את המונופול של הגנת האינטרסים הקאתוליים.

כינון הקונסוליה בירושלים

בעקבות חידושה של הנציגות הכללית לארץ הקודש, שוגר לארץ-ישראל שליח מיוחד, פרופ' יוהאן מוסטיץ (Mosetizh) מן העיר גרץ (Görz), כדי לתור את הארץ ולאסוף מידע. השליח הגיש דו"ח מפורט ואף המליץ על חיזוק הנוכחות האוסטרית בארץ-ישראל. דו"ח זה הוגש גם למטרניך, שכבר שנתיים לפני-כן קיבל תזכיר דומה מאת איש-כנסייה בכיר, שסייר בארץ.²⁰

17 ראה: N.M. Gelber, 'Oesterreich und die Damaskusaffaire im Jahre 1840', *JLG* (= Jahrbuch der jüdischen Literaturgesellschaft), XVIII (1927), pp. 217-264, עמ' 270-278, 290-287.

18 עזרא פיג'וטו, קונסול אוסטריה בחלב בשנים 1818-1822, היה אביו של יצחק פיג'וטו, מקרבנות העלילה בדמשק. אבי המשפחה, רפאל פיג'וטו, כיהן כקונסול אוסטרי בחלב בשנים 1788-1818, עלה כ-1821 ארצה והתיישב בטבריה, שם עשה רבות למען היישוב. הוא נפטר בשנת 1827. (השווה: מ' אליאב, א"י ויישובה [לעיל, הערה 1], עמ' 94). לאחר עזרא פיג'וטו כיהן בכהונה זו אחיו אליהו (1826-1860), ולאחריו משה, בנו של אליהו. השווה: בראור (לעיל, הערה 8), עמ' 263-266.

19 בראור (לעיל, הערה 8), עמ' 267, ולהלן במלואה בעמ' 295-297 (התשובה היא מ-6.40). מטרניך פעל גם אחר שחרור אסירי העלילה למען יהודי דמשק, כדי לשים קץ לשטנה נגדם.

20 הדו"ח של מוסטיץ הוזכר בתזכיר של מטרניך לקיסר (ראה להלן), ואף נמצא שם בנספחים. איש הכנסייה היה ד"ר יוסף זאלצבאכר, בעל עמדה בכירה בכנסייה המרכזית של וינה (Domcapitular zu St. Stephan) על מסעו בארץ פרסם גם ספר בשני כרכים שעשה רושם רב: J. Salzbacher, *Erinnerungen aus meiner Pilgerreise nach Rom und Jerusalem*, Wien 1839. על היהודים נאמר שם: 'בדרום מזרח העיר נמצא רובע היהודים שבו הם מתגוררים בכחים עלובים ומלוכלכים, ועדיין מצפים לביאת גואל ישראל. הם חושבים את עצמם מאושרים למות בירושלים ולהיקבר בעמק יהושפט' (שם, כרך ב, עמ' 119). ייתכן, שגם ספרו של זאלצבאכר ותזכירו השפיעו על חידוש הנציבות הכללית.

ב-8 בינואר 1843 – כלומר, עוד לפני חידוש ה'נציבות' – פנה הקונסול הכללי האוסטרי בבירות, אדוארד פון אדלבורג, בהצעה לשגריר בקושטא, לפתוח קונסוליה בירושלים, כפי שעשו זאת כבר אנגליה, פרוסיה וסארדיניה, וגם צרפת, שהקונסוליה שלה נמצאת בשלבי ההקמה.²¹ על פנייה זו לא באה כל תגובה כמשך למעלה משנה, וב-11.7.44 חזר אדלבורג והדגיש את הצורך בכינון קונסוליה, לבל יהיו הנתינים האוסטריים כצאן בלי רועה. אם יוכרע בשלילה, צריך לפחות להעמידם תחת חסות קונסוליה אחרת. אך גם הפעם לא בא מענה מווינה, ובשנת 1845 בא אדלבורג בדברים עם הקונסולים של אנגליה ופרוסיה בדבר הגנה על האינטרסים האוסטריים, והללו הביעו את הסכמתם להסדר ארעי. אולם השגריר בקושטא (שטירמר), הסתייג מהצעה זו ('כלום יהיה זה נכון להפקיד את האינטרסים בידי נציג לא-קאטולי?'), ואף מטרניך לא היה מוכן לאשר הצעה זו.²² יש לשער, כי ההיסוסים בדבר כינון קונסוליה בירושלים נבעו בעיקר מתוך שיקולים תקציביים, אולם עתה נשתכנע גם מטרניך, שאין להשאיר את המצב ללא פתרון.

ב-24 בפברואר 1946 העלה שר החוץ בפני הקיסר הצעה רשמית לכינון קונסוליה בירושלים, ונימק את חשיבות פתיחתה בכמה נימוקים: (א) ניכרת התגברות ההשפעה של הכנסייה האורתודוקסית היוונית בקרב האוכלוסייה המקומית; (ב) יתר המעצמות חיזקו את מעמדן בירושלים על-ידי הקמת נציגויות קונסולאריות, וביניהן צרפת, המתיימרת להופיע כמגן יחיד על כל האינטרסים הקאטוליים בארץ; (ג) אמנם מיניסטרויון הכספים נקט עמדה שלילית להצעה, בשל מיעוט האינטרסים המסחריים בפרובינציה זו, אך יש לצפות לתמורות בעתיד גם בשטח זה, המצדיקות הקמת קונסוליה כעת.

הקיסר פרדיננד השיב, כי בריאורגניזציה של הקונסוליות יילקח העניין בחשבון.²³ באותם הימים ממש בוצעה ריאורגניזציה של הנציגויות הקונסולאריות באיזור, שהעלתה את הקונסוליה הכללית בבירות למעמד מרכזי, אשר לה כפופות על הקונסוליות בסוריה וארץ-ישראל.²⁴ לאחר דיונים נוספים אישר הקיסר בסוף 1847 את כינונה של קונסוליה מ-משנה בירושלים. לכהונה זו נתמנה הרוזן יוזף פיצאמאנו (Pizzamano), דיפלומאט מקצועי מצפון איטליה האוסטרית.²⁵ למעשה נקבע מועד יציאתו למקום כהונתו לראשית 1848, אך בשל האירועים הסוערים של שנה זו, שגם הביאו להדחת מטרניך,²⁶ נתעכבה פתיחת הקונסוליה בירושלים.

העיכובים הממושכים בפתיחת הקונסוליה חידשו בינתיים את הדיונים בשאלת ההגנה על הנתינים האוסטריים. ב-12.3.47 פונה הקונסול הבריטי ג'יימס פין בעניין זה לשר החוץ הבריטי, לורד

21 תיק F8/6 (כל התיקים שלהלן מצויים בארכיון הממלכתי בווינה, אלא אם צוין אחרת). פון אדלבורג (Eduard von Adelburg) כיהן בבירות בשנים 1842-1850.

22 כל חליפת המכתבים מצויה בתיק F8/6. שטירמר (Bartholomaeus Graf Stürmer) כיהן בקושטא בשנים 1832-1850. תוארם הקבוע של השגרירים היה Internuntius (מעין דרגה בין ציר ובין שגריר), ורק במחצית המאה הי"ט הוענק להם התואר 'שגריר' (ראה: L. Neumann, *Handbuch des Consulatwesens*, Wien, 1854, p. 375).

23 תשובת הקיסר מ-23.6.46 בשולי התזכיר של מטרניך (F8/6).

24 קראביצ'קה (לעיל, הערה 6), עמ' 43.

25 מכתב מטרניך אל שטירמר מ-14.12.47 (שם). יוזף פיצאמאנו (1809-1860) הועלה בשנת 1852 לדרגת קונסול וקיבל ב-1858 דרגה אישית של קונסול כללי. נפטר בירושלים בעת כהונתו.

26 יורשו בתפקיד היה הנסיך פליקס פון שווארצנברג (Felix von Schwarzenberg, 1800-1852), שכהן כראש ממשלה ושר חוץ במשך ארבע שנים, עד מותו.

פלמרסטון²⁷, והלה משיב כעבור חודשיים, שאם יהודים אוסטריים, רוסיים או צרפתיים אינם זוכים להגנה נאותה, יכול הקונסול הבריטי להציע את שירותיו הטובים.²⁸ רק ב-1.3.1849 הגיע פיצאמאנו לירושלים, ולדברי פין עשה מיון מהיר של היהודים האוסטריים ובדק את כשרות מסמכיהם. כנראה ששלל חסותו מאחדים, שאמנם הוחזקו כאוסטרים אך לא היתה להם הוכחה מספקת לנתינותם, והללו ביקשו חסות בריטית.²⁹ כל היתר זכו מעתה להגנה מלאה של קונסוליית-המשנה. לפי פקודת הקיסר מ-13.10.49 הוקם מיניסטרויון למסחר, שלו תהינה כפופות כל הקונסוליות בכל העיניים, וזאת מתוך הכרה, כי תפקידן העיקרי של הקונסוליה הוא טיפוחם של קשרי-מסחר.³⁰ הוראה זו חלה כמובן גם על הקונסוליה בירושלים. בהנחיות שניתנו לפיצאמאנו על-ידי השגריר בקושטא הודגש שאמנם אין ביסוס מסחרי להקמת קונסוליית-משנה בירושלים, אולם קיימים נימוקים מדיניים ודתיים להקמתה, ובעיקר כדי לשמור על מעמד שווה עם יתר המעצמות. נקבע שתפקידה יהיו כדלקמן:³¹

- א. הגנה על האינטרסים הקאתוליים, בדומה לצרפת, 'המופיעה במקום הראשון, בייחוד בארץ-ישראל'. אין הכוונה להיאבק בה, אלא רק להגן על נתינים שעד כה היו ללא-חסות.
- ב. הגנה על צליינים ותיירים.
- ג. הפעלת סמכות משפטית לגבי נתינים ובני-חסות, תוך כפיפות לקונסוליה הכללית בבירות.
- ד. דיווח על עניינים מדיניים, סכסוכים כנסייתיים ואירועים אחרים.
- ה. השגחה על פעולות הפאטריארך הלאטיני, ובשעת הצורך להגן עליו.³²
- ו. פיקוח על הכספים המרובים הנשלחים כתרומה לקבר הקדוש.
- ז. פיקוח על פעולות ההגמון האנגלו-פרוסי ועל פעולת המיסיון הבריטי.³³
- ח. טיפוח קשרים עם השלטונות, הקונסולים האחרים ואנשי-כמורה.

27 חיימסון (לעיל, הערה 1), עמ' 95-100. בין היתר הזכיר פין גם את דבריו של הקונסול הכללי האוסטרי בבירות, אדלבורג, שהתרשם מאוד מהתבטאותם של יהודים אוסטריים כי הגיעה העת לשיבת העם היהודי והתקבצותו בארץ-ישראל. 28 שם, עמ' 101-102.

29 שם, עמ' 112. מעניין גם דיווחו של הקונסול הכללי הבריטי בבירות ג' מור (Moore), שפיצאמאנו סיפר לו כמחצית שנה לאחר בואו לירושלים, שאכן נתרשם כי פין להוט לפעול בין היהודים למען המרת דתם (שם, עמ' 119). פיצאמאנו סירב גם לעסוק בפרשת מנדל דינס, שעמד להתנצר, וראשי היישוב 'חטפו' ממנו את אשתו וילדו. אף כי דינס טען לחסות אוסטרית, תבע פיצאמאנו הוכחות של ממש, ובהיעדר הוכחות משך את ידו מן העניין והאיש פנה כמובן לפין (שם, עמ' 112-115).

30 נוימן (לעיל, הערה 22), עמ' 351-352. עם זאת נקבע, כי ראש הנציגות הקונסולארית מתמנה בידי הקיסר עצמו. בשנת 1854 הועברו רוב הקונסוליות לאחריותו של משרד החוץ. 31 מסמך מ-9.1.49 (Jerusalem I/24).

32 הפאטריארך יוסף ואלרגה (Valerga) נתמנה ב-1847 ושימש בתפקידו עד 1872. הקמת הפאטריארכיה בידי האפיפיור נעשתה ביחזמת צרפת, ולמורת-רוחם של הפראנציסקנים, שחלשו עד אז על ענייני הקאתולים בארץ. הפאטריארכיה שאפה להשתלט על כל המגביות הקאתוליות של ארץ-הקודש.

33 כבר כעבור חודשים אחדים חרף פיצאמאנו משפט קשה על פעולות המיסיון הבריטי. לדבריו, אין לדבר כלל על הצלחה, אם לאחר 17 שנות-מאמץ והוצאות כבירות הצליחו להביא להמרת דתם של כחמישים יהודים בלבד מן השכבה העלובה ביותר, ומהם רק 6-8 בירושלים (למעשה רוב המומרים היו בירושלים!). פיצאמאנו גם מביע את מורת-רוחו מדרכיה-הפעולה של המיסיון, 'הצד דגים באושים ברשת של הזב'. (מכתב מ-24.4.1849 Jerusalem II/31). ראה גם לעיל, הערה 29.

חג היובל לבני כוללנו עסטרייך גאליציען

כי ביום החמישי י"ג מנחם אב תעתיק שמונה עשר לחדש אינווסט
18 AUGUST 1910.

הוא יום מלאות השמונים שנה להולדת

מלכנו האדיר החסיד והרחמן פראנץ יאזעף הראשון

FRANZ JOSEPH I.

ירום הודו

יתקבצו לבית המדרש רבכולנו "ציון המצוינות" בשעה 2 בבוקר אדרי
תפלות שחרית וליקך למקום הקדוש

כותל המערבי

וכן בשאר בתי בנסיות ובתי מדרשות עסטרייכות ולהודות ולהלל במזמורי
תהלים ולברך ברכת

הנותן תשועה למלכנו האדיר

ירום הודו

ויהי המלך בעד אריות ימי ישעתו במב ובנעשים יחד עם כל בני משפחתו השרים הרסים וההצלחה. להצלת בני מדינתו
החיים בני משפחתו ושיטתן אף טוב עמדם כל הימים ונזכה עוד רבות בשנים לטובה בשמחת חג הולדת.

אמן בן יחי רצון.

מנהלי הכולל

(*) ולחיים את גם דגל האינספרית על פתחי התורות והבתים

מן הראוי לציין, כי בהנחיות-יסוד אלה, שהיו אמורות להתוות את דרך-פעולתה של הקונסוליה, אין זכר ליישוב היהודי ולצורך להגן על בני-חסות יהודיים, כשם שנעדרים מהן גם האינטרסים המסחריים.

פיצאמאנו נאבק קשות על תקציב הקונסוליה, נוכח ידו הקמוצה של מיניסטרוניו המסחר בווינה. תחילה אושר לו רק החלק החמישי מן התקציב המקובל בקונסוליות האחרות, ורק לאחר הפצרות מרובות ניאותו הממונים בווינה להגדיל במידת מה את התקציב, לאחר שגם מיניסטרוניו החוץ 'התנדב' להשתתף מתקציבו בהוצאות הקונסוליה בירושלים.³⁴ גם שכירת בניין מתאים לקונסוליה והשיפוצים הדרושים להכשרתו חייבו משא-ומתן מייגע, ולא בנקל הסכימו בווינה לחרוג ממדיניותם הקמצינית ולאשר את הכספים הדרושים.

אף העלאת קונסוליית-המשנה לדרג של קונסוליה היתה כרוכה בקשיים לא מעטים. שר החוץ שווארצנברג תמך בהצעה, על-פי המלצת השגרירות בקושטא, אף כי הקונסול הכללי בבירות הביע הסתייגות. אמנם נכון, שעיקר ההגנה על אינטרסים קאתוליים הוא בידי צרפת, אך לאחרונה מביעים כמה מוסדות את רצונם לעבור לחסות אוסטרית, בעיקר בשל התמיכות הכספיות הבאות מן הממלכה האוסטרית, מה גם 'שנציגנו הקונסולארי בירושלים מסוגל כבר על-ידי הופעתו החיצונית לעורר את הרושם המוסרי, התואם את חשיבותה של אוסטריה כמעצמה גדולה וקאתולית, ששליטה מונה בין תאריי גם את תואר "מלך ירושלים"'.³⁵ הנימוק העיקרי היה מדיני-דתי, להשוות את מעמדה לזה של הנציגויות של המעצמות האחרות. כינתיים גם גדל מספרם של הנתינים ובני-החסות, ואף עובדה זו מחייבת העלאת הדרג הקונסולארי, לדעת משרד החוץ.

לאחר משא-ומתן מייגע הסכים מיניסטרוניו המסחר ב-1852 להעלאת הנציגות בירושלים לדרגת קונסוליה מלאה.³⁶ ולקבוע את משכורת הקונסול לאלפיים פראנק לשנה, אך בתנאי שמשרד החוץ 'יתרום' משלו אלף פראנק לשנה להחזקת הקונסוליה, שהרי מבחינת האינטרסים המסחריים לא היתה הצדקה להעלאת הדרג.³⁷ מיניסטרוניו החוץ נענה לדרישה זו, משבוטל מיניסטרוניו המסחר ב-1859, הועברה הקונסוליה לאחריותו המלאכה של משרד החוץ. בשנת 1867 שונה שם הקונסוליה ומעתה היא נקראה 'הקונסוליה האוסטרית-הונגרית'.

דרכי-פעולה

במשך השנים 1849-1917 כיהנו בירושלים 14 קונסולים, כמעט כולם דיפלומאטים מקצועיים בעל-יותק, שכבר מילאו תפקידים שונים במקומות אחרים. רובם נמנו עם חניכי 'האקדמיה

34 שר המסחר בשנים 1849-1851 היה קארל לודביג פון ברוק (von Bruck). שהיה מייסדה ומנהלה הראשון של חברת-האניות האוסטרית 'הלויד האוסטרי' בטרייאסט, ושם התיידד כנראה עם פיצאמאנו. בשנים 1853-1855 כיהן כשגריר בקושטא ואחר-כך נתמנה לשר-האוצר. מכתבו הראשון של פיצאמאנו לברוק בענייני כספים נכתב ב-8.9.49, אך רק לאחר התערבותו התקיפה של שר החוץ שווארצנברג ניאות מיניסטרוניו המסחר לסגת מעמדתו הנוקשה. הדיון בענייני בניין הקונסוליה נערך ב-1853. ראה תיקים HM2817/1851; HM6803/1849; HM1154/1852; HM1195/1853. כל התיקים הנ"ל של מיניסטרוניו המסחר מצויים בארכיון המינהלי הכללי בווינה (Verwaltungsarchiv).

35 מכתב שווארצנברג אל מיניסטרוניו המסחר מ-5.4.1851, בתיק HM2817/1851

36 פקודת הקיסר מ-11.2.1852, בתיק HM1154/1852

37 מכתב של מיניסטרוניו המסחר לשר החוץ, מ-8.12.51, בתיק הנ"ל.

המזרחית' (die orientalische Akademie), היא האקדמיה להכשרת הסגל הדיפלומטי, שלטו בכמה שפות והיו בקיאים בנוהגי החיים של ארצות המזרח. מבחינת מוצאם היו הקונסולים פסיפס של ארצות הקיסרות: היו ביניהם יוצאי איטליה, בוהמיה, קרואטיה, אוסטריה ופולין. כנראה לא היה ביניהם אפילו הונגרי אחד, אף-על-פי שעם בני-החסותם בארץ נמנו יוצאי הונגריה רבים. מתחילת פעולתה של הקונסוליה נתברר, כי מספרם של בני-החסות הנוצריים מועט, בעוד שבני-החסות היהודיים מהווים את המשענת העיקרית לפעולתה ולביצור מעמדה. במרוצת הזמן עלתה הקונסוליה האוסטרית על יתר הקונסוליות במספר בני-החסות היהודים בירושלים וביתר יישובי הארץ, ובסוף המאה הי"ט הגיע מספרם לארבעת אלפים נפש. הקונסולים ייחדו חלק נכבד למדי מפעולתם לענייני היישוב היהודי, ונחלצו לעזרתו כשעת הצורך. ואכן, תחום-פעולה זה תופס מקום ניכר בתיקי הארכיון. ברם, לא היה קו אחיד ביחסם ליישוב היהודי, אף כי כולם השתדלו למלא תפקידם באמונה וללא משוא-פנים. עם זאת בלטו אחדים באהדתם, כגון הקונסול הראשון והאחרון, בעוד שאצל אחרים ניכרת לעתים נימה עוינת במכתביהם.

מן הראוי להצביע על כמה מאפיינים של פעולת הקונסוליה. ראשית, מבחינת הלשון שבה נכתבו המסמכים: שלא כמו בארכיון הקונסוליה הגרמנית, שם כתובים מרבית המסמכים בגרמניה, שימשו כאן גרמנית ואיטלקית בערבוביה. במרוצת המאה הי"ט, ולפחות עד שנות השמונים, שימשה הלשון האיטלקית כלשון הדיפלומטיה האוסטרית בארצות הלוואנט, כנראה משום שחלק ניכר מממלאי-התפקידים היו יוצאי ארץ זו. גם בירושלים תפסה לשון זו מקום מרכזי, ובעיקר שלטה בהתכתבות בין ירושלים ליפו. גם חלק מפניות היהודים הספרדים היו באיטלקית. אך גם מכתבים רבים שנשלחו לקושטא ולווינה, ואפילו לקונסוליה הגרמנית בארץ, נכתבו איטלקית, אף-על-פי שהתשובות נכתבו על-פירוב בגרמנית. משעשע לקרוא על התמרמרותו של הקונסול הגרמני מיכהאוזן על התכתבות באיטלקית בין שתי רשויות גרמניות, מה גם שבלשכתו אין מבינים לשון זו כלל. על בקשתו להשתמש בלשון הגרמנית בהתכתבות ובמסמכים משפטיים השיב הקונסול האוסטרי דאו, כי איטלקית היא הלשון הרשמית בשביל הקונסוליות האוסטריות-הונגריות, ולא נדרשת ידיעת הגרמנית מפקידי הקונסוליה. לכן פקידי הקונסוליה, ואף ראשי-לשכתה, אינם שולטים בגרמנית: 'בלשכתי אין מלבדי אדם, המסוגל להתמצא בלשון זו, כל שכן להתכתב בה'.³⁸

משלהי המאה הי"ט ואילך מתרבה גם מספר המסמכים בלשון ההונגרית, אף כי באופן יחסי אין מספרם רב. על אלה יש להוסיף את ההתכתבות בצרפתית (לשון הדיפלומטיה הבינלאומית) עם השלטונות העות'מאניים וקונסוליות אחרות, בצדם של מכתבים בתורכית ובערבית. טבעי הדבר, שהקונסוליה האוסטרית גילתה עניין בולט בענייני הנוצרים, ובעיקר במעקב אחר התפתחות הכיתות השונות והיחסים שביניהן, כמובן מתוך נקודת-מבט של האינטרסים הקאתוליים. אף על היחסים שבין קונסוליה זו ובין הקונסוליה הגרמנית השפיעו אינטרסים כנסייתיים. בדרך כלל היה שיתוף-פעולה ידיותי ביניהן, אך האוסטרים חששו מפני התגברות ההשפעה הפרוטסטנטית, ובתחילת המאה העשרים אף גילו מורת-רוח בשל ניסיונות הגרמנים להופיע גם כמגן של אינטרסים קאתוליים.

38 מכתב מינכהאוזן מ-24.5.1875 ותשובת הקונסול קאבוגה מ-31.5.75, בתיק 5. VC Jaffa. מינכהאוזן ציין בראשית דבריו: 'אינני רוצה להדגיש את התרשמותו הסובייקטיבית של משקיף בלתי-משוחד מהתכתבותן של שתי רשויות גרמניות בלשון האיטלקית, אלא לעמוד על הצורך המעשי'.

מבחינת מספר המוסדות ובני-החסות הנוצריים פיגרה הקונסוליה האוסטרית אחר חברותיה, ומצב זה לא נשתנה עד סוף התקופה.³⁹ המוסד המרכזי היה בית ההארכה (Hospiz), שנפתח כ-1863.⁴⁰ היה זה בית גדל-מידות, שנחשב במשך שנים רבות לאחד הבניינים המרשימים ביותר בעיר העתיקה. כבניין היו ארבעים חדרים ל-120 עולי-רגל וכן חדרי-ציבור שונים. לבית, שנבנה בקירבת הקונסוליה, נועד תפקיד חשוב בפיתוח הצליינות האוסטרית לירושלים. בית זה עומד עד היום, ומשמש כעת בית-חולים ממשלתי.

צפונית לבית-ג'אלה הקים הקונסול הרוזן קאבוגה (Caboga) בית-חולים בשם טאנטור (Tantur) אשר נפתח ב-1876. מסביב ניטעו כרמים וזיתים, וכן הוקמה כנסייה קטנה. מוסד זה הוקם בשיתוף עם מסדר האבירים של מאלטה, שעמו נמנה הקונסול.⁴¹ כמו-כן הוקמה באותו זמן תחנה מיסיונרית בעזה, בראשות גיאורג גאט (Gatt), שפעלה במשך עשרות שנים.

מקור גאוה היה ללא ספק הדואר האוסטרי. זה היה הדואר הראשון שנוסד בארץ, בשנת 1854, ואף-על-פי שכמה מעצמות הלכו בעקבות האוסטרים והקימו שירותי-דואר משלהן, עלה הדואר האוסטרי עליהם כטיב שירותיו. גם מבחינת פעילותו עלה הדואר האוסטרי על כל האחרים, וחלק מכריע מתושבי העיר, יהודים כנוצרים, נמנה עם לקוחותיו.⁴² אניות 'הלויד האוסטרי', שנוסד ב-1836, מילאו תפקיד מרכזי בקיום התחבורה הימית, הן של נוסעים והן של משאות. ענייני הדואר והתחבורה משתקפים היטב בתיקי הקונסוליה.

מלבד הקונסוליה בירושלים נתקיימה קונסוליית-משנה ביפו (עד 1871 – סוכנות קונסולארית), וכן נוסדה בשנת 1860 סוכנות קונסולארית בצפת, נוכח ריבוי בני-החסות האוסטריים (כמעט כולם יהודים) בעיר זו.⁴³ כתחילת המאה העשרים נוסדה גם בחיפה סוכנות קונסולארית, שהיתה אחרית גם לנפת עכו.

מן הראוי לציין, כי בכל התפקידים האלה, וכן בקונסוליה בירושלים, הועסקו נוצרים בלבד, למרות מספרם המכריע של בני-החסות היהודיים. היוצא מן הכלל היחיד היה שמעון רוקח, מראשי היישוב ביפו, שנמנה ב-1903 לדראגומן (מתורגמן) בקונסוליית-המשנה ביפו, ומילא בה תפקידים חשובים, ובעיקר בכל הנוגע ליישוב היהודי.⁴⁴

תחום-התעניינות חשוב בעבודת הקונסוליה היה תחום המסחר. אף כי בתחילה לא היתה כמעט פעילות בתחום זה, הלכה וגדלה חשיבותו במרוצת הזמן ולמן שלהי המאה הי"ט, ובעיקר מראשית

39 ראה את ההשוואה כאמר: 'Oesterreich-Ungarn und die anderen Grossmächte in Palästina', *Jahrbuch des Österreichischen-ungarischen Pilgerhauses in Jerusalem*, II, Wien 1908, pp. 41-48

40 ראה: שנתון (לעיל, הערה 4), עמ' 13-56 וכן להלן.

41 בריצי'הוויטיה (לעיל, הערה 6), עמ' 69 ואילך.

42 אליאב, א"י ויישובה (לעיל, הערה 1), עמ' 244-246.

43 אף כהונה זו עברה בירושה במשפחה פולנית נוצרית. הראשון ששימש ככהונה זו, ב-1860, היה יוסף מיקלאסיביץ (Josef Miklasiewicz); משנת 1875 – קונסול-משנה של כבוד; אחריו כיהן קארל לאדיסלאוס מיקלאסיביץ, ששירת בשנים 1906-1918. לדברי פיין נוסדה הסוכנות הקונסולארית בצפת כבר ב-1858 (חיימסון לעיל, הערה 1, עמ' 259).

44 שמעון רוקח (1863-1922), יליד ירושלים וממוצא גליצאי, היה סוחר ועסקן; ממיסדי שכונת נווה-צדק ובית-החולים 'שערי צדק' ביפו. מראשוני הפרדסנים ומנהל נחלת-צבי בפתח-תקוה.

המאה העשרים, נועד לקונסוליה תפקיד חשוב בעידוד קשרי-מסחר ובטיפוח היבוא של סחורות מן הממלכה האוסטרית. התכתובת המסחרית תופסת מקום נרחב בתיקים. במאות מכתבים מלשכות-מסחר אוסטטריות ומחברות פרטיות נתבקשה הקונסוליה לספק מידע על טיבם ומהימנותם של סוחרים ובתי-עסק ביפו ובירושלים, ובעיקר כמה אשראי אפשר להעניק להם ללא סיכון, וכן מה הן הסחורות שאפשר לשווק בארץ. מעניינות ביותר חוות הדעת על האנשים והפירמות השונות וכן על סיכויי המסחר. כמו-כן נהגה הקונסוליה לשלוח דו"חות כלכליים מפורטים לשגרירות ולמיניסטרויון המסחר בווינה. דו"חות אלה כוללים פרטי פרטים על יבוא ויצוא של הסחורות השונות, על תנועת האניות ביפו, על הצלחת היבולים השונים בארץ, על מצבן הכלכלי של המושבות ועל התפתחות המסחר עם אוסטריה וארצות אחרות. מבחינת ההיסטוריה הכלכלית של הארץ חומר זה הוא מקור ראשון במעלה למידע ולמחקר.

רבה היתה 'עבודת הניירת' של הקונסוליה. בתיקים מצויים מאות ואלפים של אישורי נסיעות, דרכונים ורישומי המעמד האישי של הנתינים ובני-החסות. כל מקרה-פטירה מתועד במספר מסמכים, ביניהם טפסים מודפסים, הכוללים לעתים גם שאלות ירושה וחלוקת ה'רכוש' (לרוב ריהוט דל ביותר וכמה כלי-בית וספרים). מצויים תיקים רבים שעניינם פטירת נתינים וכמעט כולם יהודים. כמו כן נמצא תיעוד רב על התייצבות בני-החסות לשירות צבאי, תעודות למאות על התייצבות בפני ועדות רפואיות, ממצאים שונים והתכתבות בנושא זה — ואף כאן מדובר כמעט אך ורק ביהודים. אפשר להבין את תסכולם של הקונסולים, כשעל אף מאמציהם המרובים להניע את חייבי-הגיוס למלא את חובתם כלפי הצבא האוסטרי, לא נמצא כמעט אדם כשר לשירות. המועמדים לשירות נפסלו מטעמים רפואיים ואחרים או שנעלמו לאחר שהוזמנו להתייצב. כמה מן הקונסולים תיארו מצב זה והביעו תמיהה על כך שלא נמצא שום כן-חסות יהודי בגיל הגיוס, שנמצא כשר לשירות והוא אכן יוצא לאוסטריה כדי לשרת בצבא הקיסר.

עצם מתן ההכרה בנתינות או הענקת חסות (דה פאקטו) גררו אחריהן התכתבות מרובה עם מקום המוצא, בירור מהימנות התעודות המוצגות או מידע על רישומים במקום הלידה. לא פעם נתברר אחר התכתבות ממושכת, שיש להטיל ספק בכשרות התעודות ובמהימנות התביעות לחסות. תחום פעולה נוסף של הקונסוליה נוגע ל'יורדים' מן הארץ, כלומר למהגרים שבאו מארצות הממלכה השונות, לא הצליחו להסתדר בארץ וכיקשו את עזרתה הכספית של הקונסוליה במימון הוצאות הדרך לנסיעתם בחזרה. בין אלפי העולים שהגיעו לארץ מאז 1882 הלך וגדל מספרם של אלה שלא נקלטו ולא מצאו מקורות-קיום, ובהיותם חסרי כל אמצעים נזקקו לעזרת הקונסוליה. על מספרם הרב מעידה העובדה הפשוטה, שבמשך הזמן הדפיסה הקונסוליה טפסים מיוחדים לטיפול בחוזרים, שכללו הצהרת החוזר, המאשר את קבלת הוצאות הדרך ומצהיר שלא יזדקק עוד לעזרת הקונסוליה. יצוין, שאם כי רוב החותמים על טפסים אלה היו יהודים, מצויים ביניהם גם מספר נוצרים, שהגיעו ארצה בנדודיהם, אם לשם מציאת פרנסה ואם כמחפשי הרפתקאות. הקונסוליה גם נתבקשה לטפל ביהודים, שיצאו לווינה לצורכי ריפוי. בתיקים מצויות מאות תביעות של בית החולים הכללי בווינה לתשלום דמי-האשפוז או לאישורים על פטור בשל מצבם הכלכלי של החולים. תעודות רבות משקפות את הפעילות בתחום השיפוט הקונסולארי, למשל, תביעות אזרחיות של בני-חסות, סכסוכים בין נתינים שונים, תביעות של נתינים אחרים נגד נתינים אוסטריים

אבל כבוד

ליושבי ירושלים החוסים בצל ממשלתנו
הרוממה עסטרייך-אונגארן.

ציון במר תבכה כל ראש לחלי וכל לב דוי עלי מות נסיכנו יורש עצר
קראנפרינג רודאלף אדונינו

כי באה השמש בצהרים נקמף עודנו באבו בכח עלומיו. יום
צרה ויוגן לכל מדינת עסטרייך-אונגארן אבל יחיד ומספד מר עשו ילידי
עסטרייך-אונגארן ונאליציען בבתי כנסיותיהם. ונוכח שער השמים כותל
מערבי הק' ביום ד' אדיר יום הובל למנוחת עולמים.

וביום ה' אדיר יתאספו כל ילידי חוסי ממשלתנו הרוממה בבית הכנסת
אשר בבתי מחסה על הר ציון העומדים תחת דגל ממשלתנו האדירה.
כולם יחד ישאו רנה ותפלה לאלהי מרום בעד נשמת הנסיך יורש עצר
מאוד נעלה. ובעד שלום המלכות ואריכות ימי אדונינו הקיסר האדיר
פראנץ יאזעף הראשון יריה.

מוזמורי תהלים יאמרו. קאפ' ט"ו. כ"ג. ל"ט. ס"א. ס"ז. ע"ב. פ"ד. פ"ה. צ'. צ"א.

ואח"כ יאמר החזן בקול רם וכל הקהל בלחש מלה במלה זאת התפלה.

רבון העולמים אב הרחמים והסליחות אשר בידך נפש כל חי ורוח כל בשר איש. קבל ברחמים
וברצון עמידתנו ועתירתנו היום באגודה אחת נוכח שער השמים בלב נשבר
ונדכה במורא וברעדה עטופים בצער משתתפים בצרת האסון הנורא ואבל מלכנו הקיסר החסיד יריה. וצדת
הצבור כל יושבי מלכות עסטרייך-אונגארן עבדיו הנאמנים. על כי פתאום נקמף באבו במבחר ימי עלומיו הנסיך
המרום קראנפרינג רודאלף ז"ל.

בן יחיד לאביו ולאמו אשר היה לברכה ולתהלה בקרב הארץ. ויעלו נא לרצון לפני כסא כבודך מוזמורי
תהלים שקראנו לעילוי נשמתו. וזכור לו זכיותיו וצדקותיו אשר עשה. ובאשר ידענו כי אדם אין צדיק בארץ
אשר יעשה טוב ולא יחטא. מבקשים אנחנו מחילה וסליחה וכפרה עבורו מלפניך. ומליצי יושר יקדמו
לפניך לצוות למלאכי השלום לקבלו באהבה וחבה ברוב חנינה וחמלה להושיבו במנוחה נכונה במעלה
עליונה במעלת המלכים הנסיכים החסידים והישרים בזוהר הרקיע מאירים. יזכה לחזות בנועםך והעלה
נא רוחו להנות ולהתענג מטוב הצפון לצדיקים וירוח מדשן ביתך כדכתיב חודיעני אורח חיים וגו' וכתיב
מה רב טובך וגו' וכתיב ריוון מדשן ביתך וגו'. ופרוש עליו סוכת שלומך ותנוח נפשו בשלום ותצרוך
בצרוך החיים עם כל המלכים החסידים והישרים את נשמתו ותשים כבוד מנוחתו. זכרו יהי לברכה ושמו
לתהלה וגורלו לתהיה עם כל החסידים והישרים, אמן כן יהי רצון.

והגנו עומדים בתפלה לפניך אלקינו מלך חנון ורחום בעל הישועות ונחמות. יהמו נא רחמך חוס
וחמול ורחם על מלכנו הקיסר האדיר והחסיד פראנץ יאזעף הראשון יריה. ועל הקסרית החסידה
עליזאבעט אמאליא עאונעניא ועל צאצאיהם ועל כל בית המלוכה. שלח לנו תחומיך משמי
מעונך הצילים מכל צרה וצוקה. שמחם באור פניך כי באור פניך חיים חן וחסד ורחמים ברכה ושלום.
ויקויים באדונינו הקיסר יריה מקרא שכתוב ה' בעזך ישמח מלך וגו' עד ובחסד עליון בל ימוט. חסד ואמת
יצרו מלך ויכון בחסד כסאו. יהי שלום בחילו ושלחה בארמונו כל ימי עולם.

ואח"כ יאמרו תפלה הנומן תשובה

אנא ה' קבל נא ברחמים וברצון את תפלתנו עם כל תפלת עבדיך המתפללים בלב שלם לפניך אמן כן יהי רצון.

וכן להיפך, ותלונות של בני־חסות על קיפוח מידי השלטונות. אילו רצה הקונסול לעסוק רק בכל החלונות שהגיעו אליו, היה יכול למלא בכך את שעות עבודתו. הטיפול בענייני היישוב היהודי, המשענת העיקרית של הנוכחות האוסטרית, היה מגוון ביותר. על הקונסוליה הוטל לטפל בענייני הכוללים (העיקריים ביניהם: כולל אונגארן וכולל גאליציה) ובעיות החלוקה, בענייני רישיונות־בנייה למוסדות שבחסותה, בשאלות הנוגעות ליחסים בין העדות ובהגנה מפני השלטונות. תחת חסות אוסטרית הועמדו בתי־המחסה שנוסדו בתרי"ח (1858) בידי כולל הו"ד והרב עזריאל הילדסהיימר בעיר העתיקה; בית־ספר למל — בית־הספר הראשון בירושלים, שנוסד בתרט"ז (1856), בית החולים מייסודו של בית רוטשילד וכן מוסדות צדקה שונים שהקימה משפחה זו, בעיקר באמצעות שליחה אלברט כהן. כל המוסדות האלה דרשו טיפול רב, כפי שמעידים מסמכים רבים בארכיון הקונסוליה. למן שנות השמונים של המאה הי"ט נתרבו גם עניינים מדיניים כבדי־משקל, שבהם נדרשה התערבות הקונסוליה. הוטל עליה לטפל בהגבלות ובאיסורים שהוטלו על העלייה, להשתדל למען עולים שנפלו קרבן להתעללות התורכים וכן לפעול נמרצות כדי לאפשר רכישת קרקעות חרף התנכלויות השלטונות. הקונסולים נחלצו לעזרת היישוב, הן על־ידי פנייה למושל ירושלים והן באמצעות השגרירות בקושטא, והתריעו על כל מעשה עוול או פגיעה בבני־חסותם. הפקיד־מפתח מילאה הקונסוליה האוסטרית בימי מלחמת העולם הראשונה, בימי מצור ומצוק, ומסמכים שונים מעידים על מאמציה והשתדלותה למען היישוב היהודי הנרדף והרעב לחם. לזכותה אפשר לזקוף חלק חשוב מאוד מן הדאגה להמשך קיומו של היישוב בעתות משבר.

הקונסול הראשון בפעולתו

הקונסול הראשון, יוזף פיצאמאנו, היה איש נעים־הליכות, שידע להתהלך עם הבריות,⁴⁵ ועם זאת היטיב לייצג את האינטרסים האוסטריים. מתחילת שירותו בירושלים גילה פיצאמאנו אהדה רבה ליישוב היהודי. עוד בשנת כהונתו הראשונה הוגשה לו בקשה של 42 משפחות, שנשללה מהן הנתינות הרוסית 'כשל סירובן לחזור לארץ־מולדתן' ורצונן בחסות אוסטרית. לבקשת פיצאמאנו, שהמליץ על קבלתן, פנה הקונסול הכללי האוסטרי אדלבורג אל עמיתו הרוסי פֶּזְנִילִי, שהשיב שאין לו התנגדות לכך, ואף הביע תודתו על הנכונות 'לטפל במשפחות היהודיות הנטושות'.⁴⁶ ברם, השגריר האוסטרי בקושטא הביע את התנגדותו, בטענו שגידול ניכר במספר בני־החסות יגרום לעומס עבודה, ביחוד בשיפוט הקונסולארי ('אנשים הידועים היטב בנטייתם למריבות ומשפטים'), ותהיה הכבדה מרובה על הקונסוליה, הדלה בכוח־אדם במשימתה, ליחד את מלוא פעילותה

45 פין כתב עליו: 'אדם רגיל ומנוסה בהוויות העולם, נעים־הליכות בחברה וטוב מזג... מר' היה בטוח כי אין אומה שתוכל להתחרות עם האוסטרים בדיפלומטיה' (פין, עיתות סופה, ירושלים תש"ם, עמ' 53).

46 ראה מכתבו של אדלבורג אל פיצאמאנו מ־29.8.49 (VC Jaffa, 26). מסתבר כי פיצאמאנו שינה את עמדתו מן הקצה אל הקצה. כעוד שתחילה נטה לשלול את החסות מבלתי־זכאים, ביקש עתה להרחיב את מסגרת בני־החסות, משעמד על כוונת הבריתים ועל הנסיבות הקיימות (ראה להלן).

מודעת אבל של בני החסות האוסטריים בירושלים על מותו של יורש העצר רודולף לבית האבסבורג

לנתינים האוסטריים האמיתיים ולעסקי המסחר שלהם, וכן לאינטרסים הקאתוליים.⁴⁷ בהתאם לכך נצטווה פיצאמאנו שלא להיענות לבקשתן של מ"ב המשפחות. אולם העותרים לא נואשו, וכעבור מחצית השנה פנו נציגי הפרושים, וכראשם הרב יוסף זונדל סלנט, הרב אריה מארקוס והרב נחמן שלמה הלוי, אל מיניסטרוין החוץ וביקשו את התערבותו.⁴⁸ טענתם העיקרית היתה, שרוב חברי העדה הם בני-חסות אוסטריים, ומשום כך רצוי שכל חברי העדה יימצאו תחת חסות קונסולאריית אחת. לבקשה זו צורפה רשימה שמית, שבראשה היו שמותיהם של הרב שמואל סלנט וכנו בנימין. פיצאמאנו שיגר מכתב-המלצה משלו, שבו הדגיש כי עד עתה נהגו היהודים יוצאי רוסיה לבקש את חסות הקונסוליה הבריטית,⁴⁹ אולם נתברר, כי נכונותה של זו לקבל יהודים תחת חסותה נובעת ממגמות מיסיונריות ומניסיונות להביא להמרת הדת, כדי לחזק בדרך זו את מעמד הפרוטסטנטים בירושלים.

לאחר שיקול נוסף המליץ מיניסטרוין החוץ ב-14.10.50 בפני מיניסטרוין המסחר, שהיה ממונה על הקונסוליה הירושלמית, על הענקת החסות למבקשים. מן המכתב מסתבר, שהמבקשים הציעו לממן מכספם (!) את ההוצאות שתיתוספנה לעבודת הקונסוליה, אך לדעת משרד החוץ קבלת הצעה זו היא למטה מכבודה של ממשלת אוסטריה, ולכן הציע להגדיל את ההקצבה לקונסוליה, למען תוכל למלא את כל תפקידיה, לרבות ייצוגם של יהודים אלה.⁵⁰

אולם מיניסטרוין המסחר התנגד לכך, כנראה בשל שיקולים כספיים. עתה הצטרף גם ראש בית רוטשילד הווינאי אל שורת הממליצים,⁵¹ וגם הוא מדגיש את כוונותיו המיסיונריות של הקונסול הבריטי פין, שאותו הוא מכנה 'יהודי מומר'. פיצאמאנו תואר כמכתב זה כ'נציג אוהד ביותר לבני אמונתנו'.⁵²

כנראה שפנייה זו הועילה, וב-3.6.1851 הורו השלטונות בווינה להעניק חסות לכל המבקשים מקרב עדת הפרושים (ולא להלבד!). אך גם נפתח פתח לאלה שקיבלו בינתיים חסות בריטית וירצו עתה לחזור בהם ולהסתופף תחת כנפי אוסטריה. כן נתעוררה השאלה, מה יהיה דינם של המבקשים בצפת ובטבריה, שבהן נמצאים יהודים רוסיים רבים.⁵³ סיכומו של דבר: המאבק הממושך של בני עדת הפרושים נשא פרי, בתמיכתו המתמדת של פיצאמאנו, והוענקה חסות אוסטרית לעותרים. מדיניות זו הגדילה במידה ניכרת את מספר בני-החסות, וכמו-כן העלתה את קרנו של פיצאמאנו בקרב היישוב. הארכנו בפרשה זו, משום שבתקופה מאוחרת יותר הטילה הקונסוליה האוסטרית ספק בתוקפה של חסות זו, וביקשה לבטלה. אך הפרושים לא ויתרו, ובהסתמכם על הזכויות שהוענקו להם, הגיעו עד כס הקיסר!

47 מכתב מ-5.10.49 (שגרירות קושטא, BK105).

48 מכתב מ-23.4.50 (F28/5). הרב י"ז סלנט היה מנהיגה הרוחני של העדה; ר' אריה מארקוס – מזכירה הכללי והרב נחמן שלמה הלוי – ראשון החותמים ובעל 'עטרת שלמה' – היה אב"ד של האשכנזים.

49 מכתב מ-13.8.50, שם. השווה: אליאב, (לעיל, הערה 1), עמ' 105-106 ובספרו של חיימסון (לעיל, הערה 1), לפי 'חסות רוסית' במפתח עניינים, וראה במיוחד שם, עמ' 167-168.

50 סלומון (שלמה) מאיר רוטשילד (1774-1855), שהסתמך על חוות-דעתו של נכדו גוסטאב (מן הענף הצרפתי), שביקר בירושלים.

52 'einen aeusserst wohlwollenden und unseren Glaubensgenossen zugethanen Agenten'

53 מכתב הקונסול הכללי בכירות לפיצאמאנו מ-24.8.51 (VC Jaffa, 26) ומכתב מ"מ השגריר בקושטא לשר החוץ (F28/3).

עניין אחר שבטיפול הקונסוליה היו פניותיהן של עדת הפרושים ועדת החסידים למיניסטריון בווינה לסייע להן בהשגת רשיון-בנייה לבתי-כנסת בירושלים. שלטונות וינה ביקשו את חוות-דעתו של פיצאמאנו, שאגב תמכתו בבקשה תיאר בהרחבה את הרכב היישוב. לדבריו, מנה היישוב הירושלמי כ־8,000 נפש, מהם 6,000 ספרדים, שכרשותם ארבעה בתי-כנסת, ו־2,000 יהודים אשכנזים, שהם ברובם יוצאי גאליציה ופולין הרוסית. האשכנזים מתחלקים לשלוש עדות, שכל אחת מהן מקיימת בתי-תפילה משלה: (א) עדת החסידים, ששני שלישים ממנה הם יוצאי גאליציה, אשר רכב הראשי הוא הרבי מסאדיגורה; (ב) עדת הפרושים, הגדולה ביותר, המונה כארבע מאות משפחות, שאף הן ברובן בעלות נתינות אוסטרית; (ג) עדת חב"ד, הקטנה במספר, אך גם בה נתינים אוסטריים לא מעטים.⁵⁴

משרד החוץ היסס לתמוך בבקשות, משום שציפה לקשיים שיערימו השלטונות העות'מאניים, אך הטעים שיש להעדיף את בקשת הפרושים, משום שייקל להשיג רשיון לחידוש בית-כנסת, שלדבריהם היה קיים בעבר (הכוונה לחורבת ר' יהודה חסיד). אולם יש לפעול בזהירות, ולהסתפק בשלב ראשון בבתי-תפילה צנועים.⁵⁵

'השער העליון' אכן העדיף את בקשת הפרושים ('חידוש בית-כנסת'), אך השגרירות האוסטרית והקונסול בירושלים לא הסתפקו בכך ותבעו להעניק גם רשיון-בנייה לחסידים. ההתערבות האוסטרית היתה בעלת-משקל, ואכן זכו שתי העדות כעבור שנים אחדות להענקת הרשיון הנכסף. בידי הפרושים אמנם עלה לסיים את בניין בית-הכנסת תוך שנים אחדות, ואילו החסידים נאלצו להיאבק בקשיים שונים במשך ארבע-עשרה שנים, עד שהצליחו לברך על המוגמר.⁵⁶

עניין רב יש גם בסקירה של פיצאמאנו משנת 1851 על היישוב היהודי, המשלימה את התיאור שנכתב שנתיים קודם לכן. לדבריו חיים בארבע ערי הקודש 16-18 אלף יהודים, רובם (הספרדים) בעלי נתינות עות'מאנית. כשלושת אלפים נמנים עם בני-חסותן של הקונסוליות האירופיות השונות. מרבית היהודים קשישים וזקנים, העולים לארץ כדי לסיים את חייהם בארץ אבותיהם. חייהם מוקדשים בעיקר לתפילות והם מתפרנסים מנדבות הנשלחות מארצות אירופה. בהודמנות זאת המליץ פיצאמאנו על מתן היתר כללי לאיסוף כספים למען עניי היישוב בכל ארצות הממלכה האוסטרית.⁵⁷

על התערבותו התקיפה של פיצאמאנו כ־1852 למען הצלת יהודי חברון מידו העריצה של השיח' עבד אל-רחמאן שהשתלט על העיר, אנו למדים מזכרונותיו של פיין. פרשה זו מתוארת שם בהרחבה, ופיין הבליט את חלקו של פיצאמאנו בחיסולה.⁵⁸

פיצאמאנו הושיט גם סיוע רב-ערך לאלברט כהן, שליחו של בית רוטשילד, כשהקים הלה, בשנת תרי"ד (1854), מוסדות-חסד שונים למען היישוב בירושלים: בית-חולים, קופת גמ"ח, קופת עזרה

54 מכתב פיצאמאנו מ־1.1.1849 (VC Jaffa, 26). לפי ר"י שווארץ (תבואות הארץ, מהדורה גרמנית) מנה היישוב הירושלמי בשנת 1852 כשש אלפים נפש, ומהם רק אלף אשכנזים. לפי פראנקל (להלן, הערה 61), היו בשנת 1856 רק 5,700 יהודים בעיר, מהם 1,700 אשכנזים. אומדנו של פיצאמאנו היה כנראה מופרז.

55 מכתב מ־12.3.50 אל השגריר בקושטא ואל מיניסטריון הפנים, שאליו הגיעו הבקשות (F28/3).

56 הרשיון לבניין בית-הכנסת הפרושי בחצר 'החורבה' ניתן רק בשנת תרי"ז (1857) והבניין נתן בתרכ"ד (1864), ואילו בית-הכנסת 'תפארת ישראל' של החסידים, נחנך רק בתרל"ב (1872).

57 מכתב מ־17.8.51 אל מיניסטריון החוץ (F28/3).

58 פיין, עיתות סופה (לעיל, הערה 45), עמ' 154-158.

ליולדות, בית-ספר לבנות ובית-ספר למלאכה לבנים.⁵⁹ לכל מוסדות אלה הוענקה חסות אוסטרית, ואלברט כהן, בדו"ח על פעולותיו לקיסר אוסטריה, שיבח ביותר את עזרת פיצאמאנו ואת הצלחתו בתפקידו.⁶⁰

תקיפות רבה גילה פיצאמאנו בהושטת עזרה לשליח קהילת וינה, לודביג אוגוסט פראנקל (Frankl), שבא לירושלים בשנת תרט"ז (1856), לשם ייסוד בית-ספר מודרני ע"ש למל. פראנקל הותקף קשות בידי קנאי היישוב, ורק תודות להגנתו האיתנה של הקונסול עלה בידו למלא את שליחתו ולייסד את בית-הספר. על פרשה זו נכתב כבר רבות, ואין כאן מקום לחזור על הדברים.⁶¹ בשנות כהונתו האחרונות סייע פיצאמאנו בהקמת 'בתי-מחסה', מייסודם של כולל הו"ד והרב עזריאל הילדסהיימר, שכיהן אז כרבה של אייזנשטאט, ובשל כך ביקש את חסות הקונסוליה האוסטרית. ב-1858 אישר משרד החוץ האוסטרי את בקשת הילדסהיימר להיתר לפתוח במגבית למען 'בתי-מחסה', ומני אז התפתחה גם חליפת-מכתבים ערה בין הרב הילדסהיימר והפקידים והאמרכלים באמשטרדם ובין פיצאמאנו, שעשה כמיטב יכולתו כדי לסייע בהקמת המפעל. דרכו עברו הכספים לרכישת המגרש; בלשכתו נערך חוזה הרישום ב-24.8.1859 (העתק נמצא בתיק), ואף לתהליך הבנייה הושיט הקונסול סיוע רב. מכתבים רבים בתיקים מעידים על העידוד הרב שנתן הקונסול למפעל, שהועמד מראשיתו תחת חסות אוסטרית.⁶²

בעמדו על המשמר לטיפול האינטרסים האוסטריים ניסה פיצאמאנו גם לסכל בשנת 1857 את התכנית הבריטית, ביוזמת משה מונטיפיורי, לסלול מסילת-ברזל בין יפו לירושלים.⁶³ פיצאמאנו טען בפני פין, שהתכנית למסילת-ברזל איננה בת-ביצוע, משום ש'השער העליון' לא יבטיח לעולם מראש שבעה אחוזים של רווחים, כפי שדרש מונטיפיורי.⁶⁴ מסילת-הברזל זקוקה גם להמשך

59 פרשה זו תיאר באריכות נ"מ גלבר במאמרו: 'ד"ר אלברט כהן וביקורו בירושלים', ירושלים, ב, עמ' קעה-קעה. וראה גם אליאב (לעיל, הערה 1), עמ' 193-195; לונץ, 'בית רוטשילד וירושלים', נתיבות ציון וירושלים, ירושלים תשל"א, מעמ' 297 ואילך.

60 מכתב מ-28.7.1854 ששוגר לקיסר אוסטריה מירושלים (F28/3). על פיצאמאנו נאמר שם: 'אינני יכול לשבח מספיק את מסירותו של הקונסול, האציל פיצאמאנו, הממלא את תפקידו הקשה בשיקול-דעת ובזריזות, נוכח התערבות כה רבות של מעצמות אירופאיות אחרות. ארץ הקודש, ובמיוחד ירושלים, היא מגרש-משחקים לתככים רבים, לעתים קרובות קטנוניים, למרבה הצער. קונסול הוד-קיסרותו השכיל לייצג בכבוד ובתבונה את האינטרס הנעלה והאמיתי של אוסטריה'. הענקת החסות אושרה בידי הקיסר בחתימתו האישית ב-11.12.1854 (בשולי תזכירו של שר-החוץ מ-30.11.54 בנידון, שם).

61 ראה ספרו של פראנקל: L.A. Frankl, *Nach Jerusalem*, Wien 1858/60; נ"מ גלבר, 'תולדות ביה"ס למל', ירושלים, א (תש"ח), עמ' צה-קמ, קצט-רב; 'פרס, אלה תולדות ביה"ס להאציל לבית למל בירושלים, ירושלים תרצ"ו; מ' אליאב, אהבת ציון ואנשי הו"ד, תל-אביב תשל"א, פרק יג.

62 ראה מכתבים רבים בתיק Jerusalem I/16; והשווה: אליאב, שם, פרק י.

63 ראה ק' גרינוולד, 'ראשיתה של מסילת-ברזל מיפו לירושלים', פרקים בתולדות הישוב היהודי בירושלים, ב, ירושלים תשל"ו, עמ' 255-260.

64 מכתבו של פין מ-6.6.1857. ראה: חיימסון (לעיל, הערה 1), עמ' 247-248. פין מצטט גם הערה מעניינת של פיצאמאנו, בתשובה לרבני פין, שמונטיפיורי לא יעמוד על שבעה אחוזים: 'אל תאמין לכך, יהודי הוא עדיין יהודי'. לדעתו, אין לפרש הערה זו כאנטישמית, ועוד איננו בטוחים, שאכן פיצאמאנו אמר כך. ביומנים של מונטיפיורי רק נזכר, שפיצאמאנו הודיעו, כי בכוונתו לפעול 'למען רשיון לסלילת כביש' (Diaries, II, Chicago), לא מצאתי בדיווחי פיצאמאנו התייחסות לפרשה זו. (1890, p. 69).

k. u. k.
Österr.: ung. Consulat
№ 1159

בית הקאנולאמ
לממשלה אוסטריא אונגאריא
מספר 1159

BEKANTMACHUNG

Von Seite des k. u. k. oesterr. ungar. Consulates in Jerusalem, wird hiemit zur oeffentlichen Kenntniss gebracht, dass die Eintragungen in das h. ä. Handelsregisters bis auf Weiteres in der k. k. amtlichen Wiener Zeitung werden bekannt gemacht werden. Ausserdem werden diese Bekanntmachungen im k. u. k. Consulate sowie im k. k. Postamte in Jerusalem, sowie im k. u. k. Vice-Consulate in Jaffa affichirt werden.

Gleichzeitig werden die unter dem k. u. k. Schutze stehenden Kaufleute auf die Bestimmungen des Allg. Handelsgesetzbuches vom 17. December 1862 (R. G. B. 1863 № 1) betreffend die Eintragungen in das Handelsregister mit dem Bemerken aufmerksam gemacht, dass sie sich die Folgen der Unterlassung der vorgeschriebenen Eintragungen selbst zuzuschreiben hätten, resp. zu gewissen Eintragungen durch Geldstrafen verhalten werden würden.

Vom k. u. k. Consulate.
Jerusalem 8. October 1901.

Der k. u. k. Consul
POGAČAR

מודעה

מטעם הקאנולאמ לממשלה אוסטריא אונגאריא בירושלם
סודיעים כזה:

כי שמות הרשומים ברשימת הסוחרים אשר בבית הקאנולאמ יפורסמו במה"ע הרשמי אשר להממשלה (ווענער צייטונג) הו"ל בעיר וויען, וכן תהיה רשימת השמות האלה דבוקה בבית הקאנולאמ ובבית הפאסטא בירושלם ובבית הויען קאנולאמ ביפו, ובוה נעורר את כל אלה הסוחרים החוסים בצל ממשלת אוסטריא אונגאריא לשום לבם למעיפי ספר חוקי המסחר משבעה עשר לירח דעצעמבער שנת 1862 (R. G. B. 1863 № 1) הנוגעים לעניני הרשום ברשימת הסוחרים, וכל אשר ימנע מלרשום את שמו יסבול תוצאות התרשלותו וגם קנס ישלם. — נכתב ונתתם בבית הקאנולאמ בירושלם בשמיני לירח אקטאבער 1901. —

קאנוול לממשלת אוסטריא אונגאריא
(פאגאצאר) Pogačar

התוואי, כדי להיות רווחית. כהצעה אלטרנטיבית הציע פיצאמאנו לסלול כביש ולהפעיל שיירות של עגלות, במימון משותף של כל המדינות האירופיות. בחברה זו תהיה, לדעתו, לאוסטריה עליונות מכרעת באמצעות חברת האניות לירד, בשל הקשרים ההדוקים עם בית-רוטשילד ובגלל השפעת הארכידוכס מאקסימיליאן (לימים קיסר מכסיקו) שביקר בארץ ביוני 1857 והוא קנאי לארץ זו. התנגדותו של פיצאמאנו לתכנית הרכבת נבעה בעיקר מחשש להשתלטות הצרפתים עליה. מונטיפיורי לא התפעל מהתערבות פיצאמאנו, וטען כי תביעתו לשבעה אחוזים היא רק בבחינת פתיחה למיקוח. אך חששו של פיצאמאנו היה לשוא; התכנית ירדה מן הפרק, משום שמונטיפיורי כנראה לא הצליח לגייס את התמיכה הדרושה.

מדיניותו האנטי-צרפתית של פיצאמאנו השתקפה גם בצעד אמיץ בשנת 1856, כאשר הניף בפומבי, לרגל יום הולדת הקיסר האוסטרי, דגל אוסטרי על אכסנייתו בבית-לחם, על אף שליטתם של הצרפתים במקום. לדברי פין, ביקש הקונסול האוסטרי לבלום את עמדת הבכורה של הצרפתים 'כמשקל נגדי להשפעה האוסטרית, שהופעלה במנזרים ובאמצעותם'; ואכן, לדברי פין, עשו האוסטרים 'אמצעים גדולים לקנות להם השפעה בארץ הקודש'.⁶⁵

גולת הכותרת של פעולת פיצאמאנו למען חיזוק מעמדה של אוסטריה בירושלים היתה הקמת האכסניה לצליינים, שנוכרה לעיל. אף בעניין זה נאלץ להיאבק בתכני הצרפתים, שביקשו לסכל את תכניתו. תחילה ביקש פיצאמאנו להקים בית-חולים למען צליינים אוסטריים, אך הפאטריארך הלאטיני, נאלץ־גה, התנגד לבית-חולים אוסטרי מיוחד, וזאת בוודאי בהשפעת הצרפתים. אך פיצאמאנו סירב לוותר על תכניתו ורכש מגרש מתאים ב-1855. החלו עבודות-פינוי נרחבות של עיי-החרבות בשטח, והועסקה קבוצת סתתים ובנאים מבית-לחם בהכנת אבני הבניין. אולם כשהוסיף הפאטריארך להתעקש ואף הודיע שהוא אוסר על הפראנציסקנים לשרת בבית-חולים שיוקם, שונה יעד הבניין והוחלט להקים אכסניה לצליינים ולאורחים. המגבית האוסטרית למימון הבנייה התנהלה בראשות החשמן ראושר (Rauscher), הארכיגמון של וינה, שהיה אמור להיות ממונה על האכסניה ועל מינוי מנהלה.⁶⁶ ב-1856 הונחה אבן-הפינה במעמד נכבדי העיר ובסוף 1860 נסתיימה הקמת הבניין המרכזי, אך חנוכת האכסניה נערכה רק ב-1863.⁶⁷ פיצאמאנו לא זכה לראות כחנוכת הבית המפואר, שהרשים בממדיו ובהדרו והפך להיות סמלה של אוסטריה בעיר העתיקה, בשמשו גם גורם נכבד לעידוד הצליינות האוסטרית.⁶⁸

באביב 1860 נפטר לפתע פיצאמאנו בירושלים, לאחר י"א שנות פעולה מבורכות ומוצלחות. הוא נקבר בבית הקברות הקאתולי שעל הר ציון. מותו הסב צער רב ליישוב היהודי, שראה בו ידיד נאמן, כפי שהגדיר זאת גם הרב הילדסהיימר במכתבו הראשון ליורשו: 'האהבה והאמון, שמהם נהנה הקונסול הכללי במידה כה נעלה'.⁶⁹ פיצאמאנו הניח את היסודות לעבודת הקונסוליה וסלל את הדרך לבאים אחריו.

65 פין, עיתות סופה (לעיל, הערה 45), עמ' 529-530. מסתבר, כי פין התרשם ביותר ממעשה הקונסול האוסטרי.

66 לתולדות המוסד ראה: שנתון (לעיל, הערה 4), עמ' 13-56; בריצי'ה-וויטייה (לעיל, הערה 6), עמ' 62-64.

67 על תנופת הבניין בימי פיצאמאנו ראה: פין, עיתות סופה (לעיל, הערה 45), עמ' 531. אמנם ציין בן-אריה (עיר בראי תקופה, א, ירושלים תשל"ז, עמ' 19, 212), שחנוכת הבניין נערכה ב-1860, בהסתמך על דברי פין, אך שם מדובר על חנוכת בניין הקונסוליה. האכסניה נפתחה רק ב-1863 (ראה שנתון, שם, שם).

68 גם הפעלת הדואר האוסטרי, הדואר האירופי הראשון, היתה בימי פיצאמאנו.

69 מכתב אל לנק'וולפסברג מ-30.9.60 (Jerusalem I/16)

שנות מעבר

בשנים 1860-1867 שירתו בירושלים שני קונסולים אוסטריים – שניהם דיפלומטים מקצועיים ומנוסים. כשל כהונתם הקצרה לא הספיקו להטביע את רישומם על חיי העיר. אוגוסט לֶנְק פֶּוֹן וולפסברג⁷⁰ שירת בירושלים ארבע שנים וליאופולד מולטהיים⁷¹ שלוש שנים בלבד. לֶנְק המשיך את דרך קודמו בהושטת סיוע לבתי-החסה ולמוסדות של בית רוטשילד. בימיו נתגבשו שתי העדות העיקריות של בני-החסות האוסטריים: כולל גאליציה וכולל אונגארן, שהפכו להיות גורם עיקרי במגעי היהודים עם הקונסוליה. לפניחותיהם של ראשי שני הכוללים לקונסוליה היה משקל רב, ואישוריהם או המלצותיהם מצאו אוזן קשבת. מעתה נהגה הקונסוליה לבקש את חוות דעתם של ראשי שני הכוללים בכל עניין שנגע לבני-החסות האוסטריים או אף ליישוב כולו. כדוגמה אופיינית נציין את בקשתם של הפרושים להתיר להם לערוך מגבית בארצות הממלכה למען הרחבת בית-החולים שלהם 'ביקור חולים'. הקונסול ציין בחוות-דעתו, שאכן קיים בירושלים בית-חולים מסודר תחת חסות אוסטריה, מייסודו של בית רוטשילד, המטפל בחולים ללא הבדל עדה. רוב חברי עדת הפרושים כיום אינם בני-חסות של אוסטריה, ואילו כולל גאליציה וכולל אונגארן מתנגדים להתיר לעריכת מגבית מטעם הפרושים. לפיכך המליץ שר החוץ בפני הקיסר להשיב בשלילה על הבקשה, ואכן כך עשה הקיסר בחתימתו האישית בשולי התזכיר.⁷²

גם בשלוש שנות כהונתו של מולטהיים לא היו אירועים מיוחדים. יחד עם עמיתו הושיט עזרה למשפחות בימי המגיפה הגדולה של שנת תרכ"ו (1865/6), וכמו כן נחלצה הקונסוליה בשנת 1867 לעזרת בני-החסותה במאבק האשכנזים עם הספרדים על הזכות לשחיטה נפרדת.⁷³ במכתב תודה מטעם כל כוללות האשכנזים אל משרד החוץ האוסטרי הועלתה על נס פעולתו של מ"מ הקונסול יעקב פאסקאל, אשר בשיתוף עם הקונסולים האחרים פעל במרץ ובתקיפות למען חמשת אלפים יהודים אירופיים בירושלים, כדי לשחררם 'מלחץ של חוסר הסובלנות וקהות-הרגש התורכיים'. הכוללים רואים מחובתם להביע תודה לממשלת אוסטריה, שכן מרבית האשכנזים נהנים מחסות הקונסוליה האוסטרית.⁷⁴

פאסקאל, המופיע כאן לראשונה במסמכי הקונסוליה כפעיל למען עניין יהודי, עתיד היה לסייע רבות ליישוב במשך שנות שירותו הממושכות.⁷⁵

- 70 August Lenk von Wolffsberg, היה בשירות דיפלומטי למן שנת 1849. לאחר תקופת כהונתו בירושלים, נתמנה לקונסול בסאלוניקי. לאחר מכן שירת במקומות שונים וב-1880 נתמנה לקונסול כללי במארכי. ב-1884 פרש לגימלאות. נפטר ב-1889.
- 71 Leopold Walcher von Moltheim (1823-1911) היה בשירות מאז 1850. לאחר מכן שירת כקונסול בפאלרמו ובפאריס. יצא לגימלאות ב-1883.
- 72 תזכיר שר החוץ מ-1863.3.26 (F28/5).
- 73 השווה: אליאב, הישוב היהודי (לעיל, הערה 1), תעודות מס' 11-14 ושם בהערות.
- 74 מכתב מ-1867.3.10 (F28/5), חתום בידי ראשי הכוללים.
- 75 יעקב פאסקאל, בן למשפחה ארמנית שמוצאה מאיסטריה (Istria), פרובינציה אוסטריה על חוף הים האדריאטי, נולד ב-1832 בירושלים. עבד תחילה בקונסוליה ונתמנה ב-1872 לקונסול-משנה ביפו. ב-1895 הועלה לדרגת קונסול, וב-1905 פרש מן השירות. שלט בכמה שפות, אך כמעט כל מכתביו המרובים שבארכיון הקונסוליה כתובים באיטלקית.

חיזוק מעמדה של הקונסוליה

הקונסול הרביעי, הרוזן ברנהארד קאבוגה,⁷⁶ הטביע אולי יותר מכל עמיתיו את רישומו על פעולת הקונסוליה ותרם רבות לחיזוק מעמדה של אוסטריה. הוא ניחן באישיות חזקה וזכה להערכה מרובה במשך ט"ו שנות כהונתו – תקופת-השירות הארוכה ביותר של קונסול אוסטרי בירושלים. אחד האירועים הראשונים בתקופת כהונתו היה ביקורו של הקיסר פראנץ יוזף בנובמבר 1869 בירושלים, לרגל מסעו לחנוכת תעלת סואץ. היה זה ביקור ראשון של שליט נוצרי בירושלים לאחר כשש מאות שנה. לכבוד הביקור נסלל הכביש בין יפו לירושלים, לקיסר נערכה קבלת פנים מפוארת מטעם השלטונות ומשלחת מטעם כוללות האשכנזים היתה הראשונה שיצאה לקבלת פניו ליד מוצא.⁷⁷ ליד שערי העיר ציפו לו כל הנתינים האוסטריים. העיר הווארה בזיקוקין די-נור (בפעם הראשונה בירושלים!) ואף נערכה תהלוכת-לפידים לכבודו. בעת ביקורו הקצר בירושלים – שנמשך ימים ספורים בלבד – ביקר הקיסר ברובע היהודי, בבית-הכנסת המרכזי ב'חורבה', בבית-ספר למל ובבית-החולים ע"ש רוטשילד. בכל הביקורים האלה הרים הקיסר תרומות שונות. גם בביקורו ב'בתי-מחסה' תרם סכום כסף לציון התרשמותו מן המפעל ולשם הקמת שער לשכונה בשם 'שער יוסף'. בעת מסיבת הפרידה בהוספיץ האוסטרי, שם התאכסן הקיסר, היה בן הנואמים גם אלברט כהן, שהגיע במיוחד לירושלים לרגל ביקורו של הקיסר.⁷⁸

הקיסר ביקר כמובן גם במקומות הקדושים ובמוסדות הנוצריים, נדב למטרות שונות, סייר בבית-לחם וביריחו (בחום לוהט!), וחזר ליפו, כדי לעלות בים סוער לאנייתו שהפליגה משם למצרים. ביקור הקיסר הוסיף רבות לחיזוק יוקרתה של אוסטריה בקרב האוכלוסייה הכללית והיישוב היהודי. זמן-מה לפני הביקור רכש קאבוגה שטח אדמה בטאנטור ליד בית-ג'אלה, אך המימון העיקרי לביצוע הרכישה בא מן הקיסר. בחסות מסדר האבירים במאלטה הוקם שם בית-חולים, שנחנך ב-1876 ונועד לשרת את האוכלוסייה המקומית. האוסטרים דאגו להבאת הסגל הרפואי ולאספקת תרופות. מוסד זה זכה לשבח רב בשל פעילותו ההומאניטרית, וקאבוגה ראה בו את ילד-טיפוחיו. קאבוגה גילה עניין בבני-החסות היהודים והגן עליהם כתקיפות בעת הצורך. לעתים אף נתבקשה התערבותו בסכסוכים פנימיים, ופעולותיו זכו להערכה ולהוקרה. נציגי הכוללים אף מצאו לנכון לשגר מכתב-תודה לשגרירות בקושטא, בשבחם את פעילותו הנמרצת של הקונסול.⁷⁹

משנת-עוררה שוב, ב-1871, בעיה של הענקת חסות לבני עדת הפרושים, נתינים רוסיים לשעבר, נקט קאבוגה עמדה שונה מזו של קודמו פיצאמאנו, ושלל את העניין מכל וכל. לדעתו, מכביד הגידול

76 Bernhard Graf Caboga-Cerva (1823-1882), שירת כתפקידים קונסולאריים שונים לפני כואו לירושלים. הוא הקונסול השני שנפטר בירושלים, אך נקבר בטאנטור, המוסד שהקים ליד בית-ג'אלה.

77 במכתב מ-27.10.69 מבקשים נציגי הכוללים לצאת כמשלחת לקבלת פני הקיסר (Jerusalem I/16). חברי המשלחת היו: אברהם אייזנשטיין ויוסף ריבלין (נציגי הפרושים), ניסן ב"ק ואלעזר שפירא (חסידים), יצחק אופלסקה-פראגר (כולל אונגארן). כולל אונגארן ניצל גם את ההזדמנות להגיש בקשה לקיסר, שבו התריע על סכנת הרפורמה בהונגריה, בעקבות החלטות קונגרס הקהילות בבודאפשט (שם).

78 בין התיאורים הרבים של מסע הקיסר יש לציין את *'Kaiser Franz Josef I in Palästina'*, *Jahrbuch*, III (1909), pp. 44-53. גם במקורות יהודיים תואר ביקור זה. למשל: א' כהן-רייס, מזכרונות איש ירושלים, ירושלים תשכ"ז, עמ' 3-5. בביקור זה קשורה האגדה על שיחת ניסן ב"ק עם הקיסר, שתרם להשלמת הכיפה של בית-הכנסת 'תפארת ישראל'.

79 מכתב השגרירות אל מיניסטרוין החוץ מ-2.4.75 (F8/49).

המתמיד במספר בני-החסות על מעמד הקונסוליה ביחסיה עם השלטונות, בעוד שהממלכה אינה מפיקה כל תועלת מקבלת אנשים אלה תחת חסותה. יתרה מזו: כשבני החסות החדשים מצטרפים לכוללים האוסטריים, הם גם תובעים את חלקם בכספי-החלוקה, ובכך הם פוגעים באינטרסים של הנתינים האמיתיים...⁸⁰ אין לפרש עמדה זו כעוינת ליהודים. אדרבה, קאבוגה סבר, כי בעמדה זו הוא מגן על בני החסות הוותיקים ועל הכנסותיהם מן הכוללים.

שני מסמכים חשובים מתקופת כהונתו הם תזכירים מסכמים, שחיבר בשנות-כהונתו האחרונות. בסקירה כללית על ארץ-ישראל משנת 1880, המשתרעת על 24 עמודים בכתב-יד, תיאר קאבוגה את המבנה השלטוני של הארץ, אקלימה, אוכלוסייתה, המשק החקלאי, רמת החיים והפעילות החינוכית. מסמך זה מהווה מקור של מידע חשוב על תחומי-החיים השונים בארץ.⁸¹ קאבוגה אמד את מספר התושבים בכל ארץ-ישראל בארבע מאות אלף נפש (140,000 בפאשאליק ירושלים, כ-110,000 בפאשאליק שכם-בלקה, הכולל גם את עבר-הירדן ושבטי הבדווים שם, וכן כ-130,000 בפאשאליק עכו) ותיאר את מצבו הירוד של המשק החקלאי, את עול המסים המעיק ואת שחיתות השלטונות ובתי-המשפט. בין היתר ציין, כי משכורתו החדושת של הפחה בירושלים עולה על משכורתו השנתית של הקונסול. בארץ פועלות תשע קונסוליות (אוסטריה, צרפת, בריטניה הגדולה, גרמניה, רוסיה, איטליה, ספרד, ארצות-הברית ויוון), ולכולן נציגויות ביפו, שבה מיוצגות גם בלגיה ופורטוגל.

באשר לחינוך ציין הקונסול, כי לרוב רובה של האוכלוסייה לא ניתן חינוך כלל, פרט לבתי-הספר הנוצריים ההולכים ומתפתחים בזמן האחרון. היהודים דבקים בחינוך הישן ומגלים התנגדות נמרצת להקמת בתי-ספר במתכונת אירופית.

אולם על-אף התיאור הנוקב של הזנחה, אזלת-יד ופיגור, סיכם הקונסול באופטימיות, כי לאחרונה חלה התקדמות ניכרת; הערים מתפתחות ואף המשק מתעורר, ועם זרם המבקרים מאירופה ניכרים סימנים להתקדמות איטית אך בטוחה.

המסמך השני, שנכתב כעבור שנה, דן בקשרים שבין אוסטריה-הונגריה ובין ארץ-ישראל.⁸² תחילה סוקר הקונסול את התפתחות הקונסוליה למן ייסודה ב-1849, ולאחר מכן הוא מבהיר את האינטרסים של המעצמות השונות באיזור. עם הקמת הקונסוליה נמצאו כאן כמה מאות נתינים, לרוב יהודים גליציאים או הונגרים עניים, וכן יהודים מן הפרוכינציות האוסטריות באיטליה, כמה אנשים ממוצא גרמני, ולבסוף 'כאלה, שה' יודע מנין באו, לעתים בעלי דרכונים אוסטריים מפוקפקים'. מלבד היהודים היו אז גם 6-8 פראנצ'יסקנים. לא היו שום מוסדות תחת חסות אוסטריה; לא היו קשרי-מסחר ואף אניות ה'ליוד' לא קיימו שירות-נסיעות קבוע. 'דגלנו הופיע ביפו רק לעתים רחוקות ובאקראי, ציין הקונסול.

מאז חלה התפתחות ניכרת, בייחוד לאחר מלחמת קרים:

80 מכתב השגרירות אל מיניסטרוין החוץ מ-13.6.71 (F28/5).

81 תזכיר אל משרד החוץ (Jerusalem II/24).

82 תזכיר אל משרד החוץ (Jerusalem I/61).

וְהִלֵּךְ לְפָנֶיךָ צְדָקָה כְבוֹד ה' יִאֲסֹף

(ישעיה נח"ג)

וְלֹא נָהִי מַחְרִיד נִשְׁמַע כְּהַד הַהָרִים
לְיוֹם חֶשֶׁךְ וְעֶרְפֶּל מִכָּל עִבְרִים
סִי צֶל הָעוֹלָם מַחֲסֵה הַדּוֹר
רֵאשׁ הַמְּלָכִים גּוֹעַ בְּהִרְרַת פֶּאֶר.

פְּלָאִים הָיוּ מַעֲשֵׂי צְדָקוֹתָיו
רְבִים וְגְדוֹלִים רַעֲמֵי גְבוּרוֹתָיו
נִפְשׁ גְּדוּלָה, רֹמָמָה, בְּגוֹף טְהוֹר וְזָךְ
צִבְיוֹן הַחֶסֶד, בְּהִיר, עֵדִין וְדָךְ.

רְמֵי שִׁבְתוֹ עַל כֶּסֶף סְפִירִים מְעַלָּף
רְשָׁנוֹת כְּהוֹנָתוֹ, מוֹשֵׁל אֲדִיר בַּחֶסֶד
סְפִירִים אֵין, לְהַגִּיד אִף אַחַת מִנֵּי אֵלֶיךָ
פְּקוּדֵי שׁוּיִין, צְדָקָה וַיּוֹשֶׁר, שֶׁנִּתֵּן לְעַם יִשְׂרָאֵל

רְמֵי הַנּוֹרָא, מוֹת מֶלֶךְ צְדִיק, הִבְהִילֵנוּ
רְעַם הַבְּשׂוּרָה הַלֵּא טוֹבָה, הַלֵּם כִּפְטִישׁ
אֵת קֶרֶב וְכִלְיוֹת כָּל אִישׁ,

רְמֵי עַר אַחְזוֹנוּ מִהָאֶסוֹן וּפְרִץ
רְמֵי מַעֲרֹמֶק לִבְבָנוּ לְהַתְּפַלֵּל לֵאלֹהֵי הַרוּחֹת בְּאֵנוּ;
רְמֵי פֶשׁוּ בְטוֹב תְּלִין, וּמִשְׁפַּחְתּוֹ תִרְשׁ אֲרֵץ!

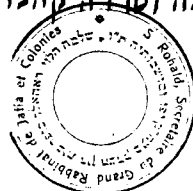
חבר ליוזם תפלת השכבה לנשמת הקיסר והמלך הצדיק והחסיד

פְּרִנֵּי יוֹסֵף הַרְאֵשׁוֹן זְכוּרוֹנוֹ לְבִרְכָה

שְׁעֵרְכָה וּמְדַבֵּרָה הַהֵלֶת אוֹיִסְטְרִיָּךְ - אוֹנְגְרִין בִּיפוֹ ה' כִּסְלוֹ תַעֲזֹר

מֵאֵת שְׁלֹמֹה דוֹהֶלֶד סוֹפֵר בְּד' צ' בִּיפוֹ

Polak

ירושלים פסקה להיות חלק מובהק של המזרח; היא מעין עיר אירופית קטנה, בדומה למקומות של עלייה לרגל או ערי מרחצות מסוג ב'. צליינים כשיירות או כיחידים באו לעתים קרובות, אולם רק מן הסתיו ועד האביב. לעתים עוד יותר קרובות באים תיירים במספר ניכר. כמו בתי-עסק מרובים, וכל זה יוצר חיות במידת-מה.

באשר למושבה האוסטרית הנוכחית, זו מורכבת מ-13-14 קאתולים ו-30-40 יהודים שעברו לדת הפרוטסטאנטית ומשפחותיהם, וכן מ-1,200 יהודים, ברובם יוצאי הונגריה, גאליציה ובוקובינה. מושבה זו היא הגדולה באזור, ועולה במספרה על המושבות האוסטריות בכירות, בדמשק ובחלב גם יחד. להלן חרוץ הקונסול משפט קשה על בני-החסות היהודים:

רוב האנשים האלה באו ובאים הנה ללא רכוש, מתוך מניע דתי אמיתי או אולי במידה לא-מבוטלת כדי שלא יצטרכו לעבוד במקום-מוצאם, כדי לחיות כאן מאמירת תפילות ומכספי החלוקה, אשר תודות לנדבות העשירות מאוד של אחיהם לאמונה באירופה ומקרנות יהודיות שם, מתחלקים כאן ביד רחבה, כך שכל יהודי, ואף האמידים שביניהם, מקבל ונוטל את חלקו. הם אינם משרתים בצבא, אינם משלמים מסים, ואינם תורמים בצורה כלשהי לטובתה וליוקרתה של ארץ-מולדתם, אך מטריחים בהתמדה לא מעט את נציגותה בתלונות ובביצוע עיסקות מסובכות מאוד ולעתים מעוררות מחשבה.

הקונסול פירט את המוסדות הנוצריים והיהודיים שבחסות הקונסוליה, וסיים בשורת המלצות להאדרת מעמדה של אוסטריה. בין היתר המליץ על ניצול מלא של זכויות הקאפיטולאציות, לנהוג בגמישות בהענקת חסות לזרים ובשלילתה, בטיפוח קשרי-המסחר ובחזיקו האינטרסים הדתיים לעומת צרפת: 'רק היא בלבד היא יריבתנו, ובשעה שלא עולה בדעתנו להכחיש את זכויותיה האמיתיות ולהתנשא עליה, הרי היא משתדלת כל הזמן לשחק ולדחוק אותנו בכל מקום. צרפת רואה בנו את המתנגד החמור ביותר ליומרתה'.

בין המסמכים השונים מאחרית תקופתו של קאבוגה מצויות בקשות אל יורש-העצר הקיסרי רודולף, שביקר בירושלים באביב 1881. בין היתר ביקשו ממנו עזרה לתיקון הכבישים והכיוון בירושלים;⁸³ הוענקה אות-אביר לבנקאי חיים אהרן ואלירו;⁸⁴ אפרים כהן-רייס נתמנה למנהל בית-ספר למל; והכוללים של אונגארן וגאליציה מודיעים לקונסוליה על בחירת הרב י"ל דיסקין לרבם הראשי.⁸⁵

83 המכתב בחתימת גבאי 'חברא קדישא' של אשכנזים-פרושים, מארס 1881 (Jerusalem I/16).

84 הודעת משרד החוץ מ-21.8.1881 (Jerusalem II/61).

85 במכתב כולל אונגארן מ-10.1.82 מופיע הרב חיים זוננפלד בראש החותמים, ובמכתבו של כולל גאליציה מ-11.1.82 ניסן ב"ק ואלעזר נתן שפירא הם ראשוני החותמים (Jerusalem I/62).

בשנות המאבק על העלייה ועל רכישת אדמות

בי"ח השנים האחרונות למאה הי"ט שירתו בירושלים שישה קונסולים. אחד מהם שירת בעיר תשע שנים והיתר עזבו אחרי תקופת-כהונה קצרות. חילופים מרובים אלה לא השפיעו לטובה על הקונסוליה, ומעמדה נפגם קמעא, אך הסגל הקבוע השתדל למלא את החסר ולשמור על האינטרסים של הממלכה ובני-החסות.

אנטון פון שטראוץ,⁸⁶ הקונסול החמישי, הגיע לירושלים ערב 'העלייה הראשונה', כשגם זרם העולים לירושלים הלך וגבר. ייסודן של המושבות ולבטיהן, התנכלות השלטונות לעולים ולאחר מכן האיסורים על העלייה וההגבלות על רכישת הקרקעות, חומרת הבעיות של קליטת עולים מחוסרי-כל – כל אלה משתקפים במסמכי הקונסוליה.

שנה לאחר בואו לירושלים, ביולי 1882, תיאר שטראוץ במורת-רוח את השלכות העלייה ההמונית:

האוכלוסייה היהודית גדלה בהתמדה ומציפה את העיר באנשי-עסקים, ספרים ועצלנים, החיים מזרם הנדבות הגואה של יהודים אירופיים עשירים... תחרות יהודית דוחקת את הסוחר המוסלמי, מרבית החנויות שייכות ליהודים, ובעוד שלפני שנים מעטות התגוררו כ-8,000 יהודים בירושלים, אומדים את מספרם כיום בחמישה-עשר אלף. צמיחה כזאת של האוכלוסייה עשויה להעלות במידה ניכרת את מחירי המצרכים, שבהם ענייה הארץ.⁸⁷

הנעימה העוינת, הניכרת בדבריהם, היתה אופיינית לקונסול זה, ואכן שמר בתשע שנות כהונתו על מרחק מבני-החסות היהודים, ולא פעם ביטא במלים בוטות את הסתייגותו, אף כי נענה בדרך כלל לבקשות לסיוע ולהתערבות.

שטראוץ דחה את בקשתם של יהודי רומניה בצפת להענקת חסות אוסטרית, וכן נתעוררה בימיו מחדש שאלת-החסות של הנתינים הרוסיים לשעבר. נכון, ציין הקונסול, שהוענקה להם חסות לפני כשלושים שנה, אך מתחילה לא היה צריך לקבלם, כי התוצאה היא 'שמאות ברנשים כאלה, מבלי לשאת בחובה כלשהי של נתיני הממלכה האוסטרית, מחייבים את התערבות הקונסוליה בעסקי-הנשק ועסקים אפלים אחרים שלהם'.⁸⁸ דעתו השלילית נתקבלה בשגרירות. אך כאמור לעיל, הפרושים, שחסותם עמדה להתבטל, לא ויתרו. הם הגישו עצומה למשרד החוץ בווינה ובעזרתה הגיעו עד הקיסר עצמו. למעשה, נתבטלה הגזירה.

לרגל פעילותו הגוברת של המיסיון הבריטי בין העולים חסרי-האמצעים, סקר הקונסול את פעולת המיסיון וחוצאותיה.⁸⁹ רוב הפונים להמרת הדת עשו זאת מטעמים כלכליים, ציין הקונסול, כי בשל ריבוי העולים, אין די בכספי-החלוקה. מצב זה מנצל המיסיון, העומד גם לייסד מושבה בשבילים

86 Anton Ritter von Strautz (1837-1916) היה חניך 'האקדמיה המזרחית', המוסד הממלכתי להכשרת הסגל הקונסולארי. שטראוץ החל בשירותו ב-1860, כיהן כקונסול במקומות שונים, והגיע לירושלים בפברואר 1882. כחודש לאחר פטירת קודמו. ב-1891 נתמנה לקונסול בברסלאו; ב-1901 יצא לגימלאות.

87 דו"ח למיניסטריון החוץ מ-1882. 23.7.1882 (PA38/242).

88 מכתב אל השגרירות מ-1882. 26.9.1882 (BK/205).

89 מכתב אל השגרירות מ-1883. 20.2.1883 (BK/383).

בארטוף. כוונה זו חוללה סערה בירושלים, ומשתדלים להוציא את האומללים מידי המיסיונרים.⁹⁰ בהודמנות זו הזכיר הקונסול את מאמצי היהודים לעידוד הפרודוקטיביזציה על-ידי ייסוד בתי-ספר ומוסדות להכשרה מקצועית, אך הטעים שהיוזמה לכך יצאה מן המיסיון. לדעת הקונסול מצליחה פעולת המיסיון, ויש מקום לדאגה בכנסייה הקאתולית והאורתודוקסית מפני 'המתחרה המסוכן'. למן שנת 1884 מתרבות התלונות על התנכלויות לעולים. הקונסוליה דיווחה על הגבלת שהותם של זרים בארץ, תחילה לחודש, ולאחר התערבות דיפלומטית שלוושה חדשים.⁹¹ דוד גוטמן, ממיסדי פתח-תקוה ונתין אוסטרי-הונגרי, ביקש את עזרת הקונסוליה ב-1884, כשהשלטונות הערימו קשיים על בניין המושבה וסיכנו את קיומה.⁹² מאיר הרשלר מחברון התלונן על התנפלות ערבים בחברון, וביקש את התערבות הקונסול להפסקת מעשי-ההתגרות. ב-1886 ביקשו דוד גוטמן ושמעון (יהושע) שטמפר את הגנת הקונסוליה על בני-חסותה בפתח-תקוה, לאחר התנפלות פלאחים על המושבה.⁹³ בכל התקריות הללו פעל שטראוך כהלכה, והשתדל לבוא לעזרת המבקשים ולהגן על הנתינים האוסטריים. בייחוד היו ידיו מלאות עבודה בטיפול בתלונותיהם המרובות של העולים, שהציקו להם ביפו, אסרום בתואנות שונות וגם איימו לגרשם מן הארץ.⁹⁴ ב-1888 נוספה גם ההבחנה בין 'עליית יחידים' שהיא מותרת ובין 'עליית המונית' שהיא אסורה, אף זאת מעין נסיגה של הממשל כתוצאה מן הלחץ הדיפלומטי, וההתפתחות הזו חוזרת בכמה וכמה מסמכים. מצבם החמור של עולים מחוסרי-כל משתקף בהצעת הקונסוליה ב-1891 למנוע את הגירתם של יהודים עניים מגאליציה לארץ-ישראל.⁹⁵ ההצעה נומקה בהוצאות המרובות שנגרמו לקונסוליה בשל 'הזרמים הגואים של ישראלים מחוסרי-אמצעים כחמש השנים האחרונות'. אירע לעתים קרובות שראש המשפחה נפטר בירושלים, ואז מצוים הכוללים על בני המשפחה, שהם עניים מרודים, לחזור למקום-מוצאם בגאליציה, לבל יפלו למעמסה עליהם. בהיותם מחוסרי-אמצעים, נאלצה הקונסוליה לדאוג לתשלום הוצאות-הנסיעה למולדת. כספים אלה אין הכוללים מחזירים, אף-על-פי שהם מקבלים כספים מחוץ-לארץ לתמיכה במשפחות עניות. הוצאות אלה מתרבות כמשך הזמן, ומן ההכרח לבלום תהליך זה. על-כן מוצע להגביל את דרכוני היהודים מגאליציה ומבוקובינה, המבקשים להגר לירושלים, למשך שלוושה חודשים בלבד ולהודיעם שאינם יכולים לסמוך על עזרת הקונסוליה, ואף לדרוש מהם ערבות כספית, להבטיח את נסיעתם בחזרה. השלטונות דחו הצעה זו, אך עצם העלאתה מעידה על הלך-הרוחות ששרר בקונסוליה.

90 על השתלשלות פרשה זו כתב הקונסול ב-30.10.83 דו"ח נוסף (PA38/247). הכוונה למושבה הרטוב. ראה על כך: י' קלוזנר, בהתעורר עם, ירושלים תשכ"ב, עמ' 307-320; אליאב א"י ויישובה (לעיל, הערה 1), עמ' 300-301. השווה: אליאב, שם, עמ' 262-263; הנ"ל, הישוב היהודי (לעיל, הערה 1), עמ' 116.

91 השווה: אליאב, הישוב היהודי (לעיל, הערה 1), תעודות מס' 123-126. כל אחד מן הנתינים הזרים ביקש את עזרת הקונסול שלו. מכתב גוטמן לקונסול מ-21.7.84 (Jerusalem II/64).

92 מכתבים מ-30.3.86, 19.4.86 ו-21.5.86 (VC Jaffa, 8). ראה אליאב, שם, תעודות מס' 138-139.

93 ב-30.11.87 הודיע הקונסול לשגרירות על דרישה בכתב של הממשל המקומי לגרש את העולים הבלתי-חוקיים ובקשתו שהקונסוליה תעזור בכך. תשובת הקונסוליה מתחמקת (BK105). ב-1888 רצו השלטונות לגרש קבוצת יהודים שהגיעה לצפת, אך בהתערבות הקונסוליה בוטלה הגזירה (שם).

94 בשנת 1891 רבו התלונות על התנכלויות לעולים בחיפה ונדרשה התערבות הקונסוליה (Jerusalem II/71).

95 מכתב לשגרירות ב-21.10.91 (שם).

בעיות העלייה, שעליהן ניתוספו גם הגבלות ואיסורים על רכישת קרקעות, העסיקו את חמשת הקונסולים ששירתו בירושלים בשנות התשעים: קארל קוויאטקובסקי,⁹⁶ תיאודור איפן,⁹⁷ אָרְנֶסְט צִיִּשְׁנִי,⁹⁸ היינריך זְלִיִּטְשֶׁקָה,⁹⁹ ואנטון שאפראט.¹⁰⁰ בשל החילופים התכופים נטרופפה היציבות כניהול הקונסוליה. לעתים קרובות עמד בראשה ממלא-מקום זמני, ועיקר המעמסה הוטלה על ראש-הלשכה תומאס הרקלוביץ (Herkalovic), שאף שימש לא אחת מ"מ הקונסול. איש מבין חמשת הקונסולים לא הספיק להכיר מקרוב את בעיותיהם של הארץ ובני-החסות, אך הם השתדלו למלא את תפקידם במערכה המדינית ובהשתדלויות שונות אצל השלטונות.

מדיניות הממשלה בעניין מכירת קרקעות ליהודים חייבה טיפול רב. אם תחילה היה נראה, כי הכוונה בעיקר למנוע רכישת אדמות בידי העולים החדשים, יוצאי רוסיה, הרי ב-26.11.1892 אסרה הממשלה על כל היהודים, לרבות נתיניה, לרכוש קרקעות ואף להעבירן מיהודי ליהודי. החמרה טוטאלית זו נגזרה משנוכח הממשל לדעת, כי היהודים עוקפים את ההגבלות ומוצאים דרכים לקנות אדמה. תוצאות הגזירה היו קשות, ומשכר חמור פקד את החיים הכלכליים ושיתק את בניין של שכונות חדשות ורכישת אדמות להתיישבות.¹⁰¹

שגרירויות גרמניה ובריטניה היו הראשונות שמחו נמרצות, ביוזמת נציגיהן בירושלים, על האיסור הכולל. קוויאטקובסקי ביקש גם את התערבותה של השגרירות האוסטרית, כי בין הנפגעים מן הגזירה היו גם נתינים אוסטריים.¹⁰² זמן-מה לאחר מכן קיבל הקונסול פנייה רשמית של ראשי הכוללים, שביקשו את התערבותו לכיטול הגזירה, ותיארו את השלכותיה החמורות.¹⁰³ בינתיים

96 Carl Graf v. Kwiatkowski, יליד גאליציה; מילא תפקידים קונסולאריים שונים וכיהן משנת 1886 כקונסול באמסטרדם. בירושלים שירת בשנים 1891-1893, וממנה הועבר למאריי. בסוף 1894 יצא לגימלאות. נפטר ב-1905. באחד המכתבים מתקופת כהונתו בירושלים ציין קונסול זה כי הוא מיטיב להכיר את היהודים החרדים, בהיותו בעצמו יליד גאליציה ולאחר ששירת אחת-עשרה שנים כקונסול בגאלאץ, שבה אירעו שלוש פעמים רדיפות של יהודים, שהביאוהו במגע עמהם (מכתב אל הבארון רוטשילד, 7.8.93, Jerusalem II/75).

97 Theodor Ippen (1861-1935), חוקר ומומחה לארצות הבלקאן, היה בוגר 'האקדמיה המזרחית'. נכנס לשירות הדיפלומאטי ב-1884 ובסוף 1893 נתמנה לתקופה קצרה למ"מ הקונסול בירושלים. ממנה הועבר לקושטא, וחזר לכהן כקונסול לירושלים, מסוף 1894 עד סוף 1895. לאחר מכן שירת כקונסול במדינות שונות, עלה בדרג הדיפלומאטי וב-1911 נתמנה לראש מדור במשרד החוץ, ובין היתר גם טיפל בעניינים השונים הקשורים למזרח. לאחר התמוטטות הקיסרות שימש כמשך כמה חודשים מ"מ שר החוץ. ב-1921 פרש לגימלאות.

98 Ernst von Cischini נולד ב-1858 וסיים את 'האקדמיה המזרחית'. הצטרף לשירות הדיפלומאטי בשנת 1833 והגיע לירושלים בינואר 1896, וכיהן בה רק עד מאי 1897. לאחר מכן שימש קונסול בארצות שונות. פרש לגימלאות ב-1916.

99 Heinrich Jehlitschka נולד ב-1861. גם הוא סיים את 'האקדמיה המזרחית'. הצטרף לשירות הדיפלומאטי ב-1888, והגיע באוקטובר 1894 לירושלים כדי לנהל זמנית את הקונסוליה, עד כואו של הקונסול איפן. ב-1895 נתמנה למורה לתורנית באקדמיה, וחזר לירושלים באוקטובר 1897. תחילה כמ"מ הקונסול ובשנים 1898-1899 כקונסול. לאחר מכן שירת כקונסול בבומביי ובבגדאד, וב-1905 נקרא שוב לירושלים, כדי לנהל זמנית את הקונסוליה. לאחר מכן שירת כקונסול כללי במדינות שונות. פרש לגימלאות ב-1914.

100 Anton Schafrath נולד ב-1861 והצטרף לשירות הקונסולארי ב-1889. ביוני 1899 נתמנה לקונסול בירושלים, אך הספיק לשרת בה שנה אחת בלבד. נפטר בסוף 1900 ונקבר בירושלים.

101 ראה אליאב, ארץ-ישראל ויישובה (לעיל, הערה 1), עמ' 263-264; הנ"ל, הישוב היהודי (לעיל, הערה 1), תעודות מס' 148-152.

102 מכתב מ-18.12.92 אל השגרירות (BK 105).

103 מכתב מ-25.12.92 (שם). בין החותמים: הרב שמואל סלנט, יצחק ושמעון רוקח, אליעזר נתן שפירא, נ' המבורגר, ש' ב"ק, הרב חיים זוננפלד והרב מ"נ ואלשטיין.

הודיע הקונסול הגרמני טישנדרוף לעמיתו האוסטרי, כי לפי המידע שבידו, הכוונה רק לנתיני רוסיה שעלו בשלוש השנים האחרונות. אולם מושל ירושלים טען, שאין בידו הבהרה כזאת, וההנחות מקושטא אוסרות רכישת קרקעות בידי כל היהודים. על-כן ביקש הקונסול האוסטרי מן השגרירות לדאוג להעברת הנחיות ברורות למושל ירושלים. ברם, משרד המשפטים התורכי פסק ב-18.2.93, שאין האיסור פוגע בזכויות הזרים (קרי: לא-יהודים) לרכישת נכסים, אלא מטרתה למנוע רכישת אדמות בידי מהגרים יהודים חדשים, ובשל מעשי-עקיפה בעבר, 'היה הכרח להרחיב הוראה זו על כל יהודי ארץ-ישראל, לרבות נתינים עות'מאניים'. ברוח זו קבע גם משרד החוץ העות'מאני, כי מקור הגזירה בשיקולים מדיניים, שמטרתם היחידה למנוע בארץ-ישראל את השתקעותם הסופית של מהגרים יהודים, אשר, למרות האיסור הקיים, הצליחו או עשויים להצליח לחדור לארץ זו.¹⁰⁴

אולם הנציגויות הדיפלומטיות לא ויתרו על זכויות נתיניהן והתלוננו בפני משרד החוץ בקושטא על מושל ירושלים, המערים קשיים לפני מתן אישור לרכישת קרקעות. לעמדתן התקיפה של השגרירויות היו תוצאות חיוביות. במאי 1893 דיווחה הקונסוליה לשגרירות, כי אמנם ניתנה כנראה הוראה חדשה למושל, שהיא גמישה ביותר: 'ככל הוראת השער העליון, הפותחת תמיד פתח אחורי, כדי לאפשר פעולה שרירותית של הרשות הכפופה לו, וזה כנראה המצב גם בעניין שלפנינו'.¹⁰⁵ על-כן ביקש הקונסול לדאוג להגדרה מדויקת — 'מי הוא מהגר', ולא להשאיר זאת לשרירות-לבו של המושל, לכל ייפגעו גם תושבים ותיקים, שזה עתה רכשו נכסים.

אך המושל לא שינה את דרכו, ותלונות בני-החסות על קשיים ברכישת קרקעות ורישומם הוסיפו להגיע לקונסוליה. עוד ב-1899 דיווחה הקונסוליה על הגבלות ואיסורים, ושוב הסבירו התורכים כי הכוונה ל'מהגרים' בלבד, אך גם להבא עשו הפחה וחבר פקידיו ככל העולה על רוחם — לעתים הקלו ולעתים החמירו — לעתים קרובות לפי 'המתן בסתר' שנתלווה לבקשה...

גם ההתנכלויות לעולים לא חדלו והקונסוליה התריעה מדי פעם בפני השגרירות על מעשי העוול. ביפו נעשו ניסיונות רבים למנוע את כניסתם של העולים לארץ, או לסחוט מהם כספים רבים ככל האפשר. ב-1896 דיווח הקונסול צישיני על שיחה עם המושל איברהים חאקי פחה, שבה הסביר המושל בכל גילוי-הלב את המדיניות העוינת כלפי העלייה, בפרט מרוסיה.¹⁰⁶ על-כן שאל הקונסול: 'כיצד על הקונסוליה לנהוג, אם — מה שיכול לקרות בכל רגע — תגיע בכת אחת ליפו קבוצה גדולה של יהודים אוסטריים או הונגריים והרשות המקומית תמנע מהם לרדת אל החוף? — האומנם זכאית הממשלה התורכית לגרש כל יהודי כעבור שלושים יום?'¹⁰⁷ על כך השיבה השגרירות, כי ההוראה מ-1888 בדבר איסור הגירה המונית עודנה בתוקפה. אך כנגד שרירות-לב בכיצוע הוראות יש לפעול במדויק לפי ההנחיות ובשעת-הצורך להתערב. 'אפשר לדרוש את הפקדת הדרכונים, כדי למנוע את עקיפת האיסור, ואילו לכל המתעים אין זכות להגנת הקונסוליה'.¹⁰⁸

104 הודעת משרד החוץ מ-3.4.93 (שם), והשווה אליאב, הישוב היהודי (לעיל, הערה 1), המבוא לתעודה מס' 152.

105 מכתב הקונסוליה לשגרירות מ-4.5.93 (Jerusalem II/75).

106 רישום הקונסול מ-20.8.96 (Jerusalem II/78/2).

107 מכתב הקונסול לשגרירות מ-29.8.96 (שם).

108 תשובת השגרירות מ-30.9.96 (Jerusalem II/132).

למרות תשובה פורמאלית ונוקשה זו עשו הקונסוליה הירושלמית וקונסוליית-המשנה ביפו כמיטב יכולתן כדי לסייע בידי העולים. אולם בשנת 1900 נתחדשו הגזירות על העלייה ביתר שאת. מן המסמכים של העשור האחרון למאה הי"ט מן הראוי להזכיר את מכתבו של קוויאטקובסקי על זריזות הדואר האוסטרי, המציין בין היתר, שהלה מגיע במרכבה מיוחדת כ-12 שעות לפני הדואר התורכי, הנשלח ברכבת. על ההערכה הרבה שרחש קהל הלקוחות לשירות היעיל מעידה גם העובדה, שמנהלת הדואר הצרפתי רוצה להעביר את מטען-הדואר שלה באמצעות הדואר האוסטרי, ואף הקונסול האיטלקי הציע לממשלתו להיזקק לשירותי דואר זה.¹⁰⁹

מסמך אחר דן בסוגיית השירות הצבאי. הקונסול ציין בדיווחו למשרד החוץ, שמבחינת מספר הנתינים איזור הקונסוליה הירושלמית תופס את המקום השני בין כל הקונסוליות בתורכיה, והוא מונה לפחות שלושת אלפים נתינים ובני-חסות, ואם מוסיפים לכך גם את יפו מגיע מספרם אף לארבעת אלפים. מספר זה כולל לפחות כ-250 חייבי-התייצבות לגיוס בגיל 21-36, כולם יהודים. 'אני מאמין, שעוד לא אירע מקרה, שיהודי תושב ירושלים מילא את חובתו לצבא', הוא כותב. מצב זה עורר את מורת-רוחו של הקונסול, אך לא היו בידו שום אמצעים לכפות עליהם את הגיוס. לכן הציע קוויאטקובסקי לשקול אי-הוצאת דרכונים למהגרים בגיל הגיוס, ואולי כשתבוא אניית-מלחמה אוסטרית ליפו, אפשר יהיה לערוך על סיפונה בדיקת-התייצבות של חייבי הגיוס ולקחת מיד את הכשרים לשירות...¹¹⁰

הרחבת הפעילות בראשית המאה העשרים

קצב גידולה המהיר של אוכלוסיית ארץ-ישראל בתחילת המאה העשרים, והרחבתה הניכרת של הפעילות הכלכלית, הניעו את הנציגויות הדיפלומטיות לשקוד על חיזוק מעמדן והרחבת פעולתן, הן מבחינת הגברת מעורבותן בשאלות מדיניות וכן מבחינת טיפוח קשרי-המסחר עם ארצותיהן. אף הקונסוליה האוסטרית הגבירה את פעילותה בכל התחומים, ותעיד על כך גם הכמות המוגברת של מסמכים ומכתבים, שבשנים אחדות הוכפלה ואף שולשה, כשענייני מסחר וכלכלה נעשים בהם הנושא המרכזי. גם הגידול המתמיד במספר בני-החסות חייב טיפול רב, ובתקופה הזאת גם עולה חשיבותן של הנציגויות ביפו ובחיפה.¹¹¹

בשנים 1901-1914 כיהנו בירושלים שלושה קונסולים אשר התכלטו כפעילותם ובמעורבותם בענייני הישוב: אֶלוֹאִיס פּוֹגָאֶצ'אֶר,¹¹² לודוויג צֶפֶאָרובִיץ¹¹³ ורודולף פֶּרְאָנְצֶסקי.¹¹⁴

109 מכתב הקונסול מ-17.1.93 אל הנהלת הדואר בטרייאסט (Jerusalem II/74).

110 מכתב הקונסול מ-18.10.94 למשרד החוץ (Jerusalem II/132).

111 כסגן-קונסול בחיפה שימש בשנים 1902-1905 אברהם דיאק (Deak). כנראה לא-יהודי.

112 Alois Pogacar נולד בקרואטיה ב-1859 וסיים את 'האקדמיה המזרחית'. הצטרף לשירות הדיפלומטי ב-1882 וכיהן כקונסול במקומות שונים, בין היתר באחונה, אדריאנופול, פורט סעיד וניו יורק. הגיע לירושלים בספטמבר 1900 וכיהן בה עד סוף 1905. לאחר מכן היה קונסול כללי בקאהיר וביאסי.

113 Ludwig Ritter von Zepharovich נולד ב-1858. היה משפטן. כיהן כקונסול בקושטא, וממנה הועבר לירושלים ב-1906. אף הוא כיהן בה חמש שנים, עד 1911.

114 Rudolf von Franceschi נולד באיטליה ב-1873 והצטרף לשירות הדיפלומטי ב-1899. הגיע לירושלים ב-1911 וכיהן בה עד 1914. משם הועבר לטריפולי.

משהוחרפו האיסורים על העלייה, תבע הממשל המקומי מן הקונסולים לשתף פעולה עמו, כדי לסייע בגירוש העולים הבלתי־חוקיים מן הארץ. פוגאצ'אר התלבט כיצד להגיב, שכן ראה במהגרים 'אורחים בלתי קרואים, שאינם מעניינים בשום פנים', אך מצד שני היה סיוע של הקונסוליה לממשל עשוי לפגוע במוניטין שלה. אמנם, ממשלות גרמניה וצרפת השיבו בשלילה על דרישת הממשל, אך הוא מוכן לפעולה הנדרשת, אם אמנם השגרירות תמצא זאת לנכון.¹¹⁵ אולם השגרירות הורתה לו, לפי הנחיות משרד החוץ, 'שאינן כל סיבה, שנהיה ותרנים יותר מיתר השגרירויות'. אין ליטול חלק בפעולות משטריות לגירוש הזרים, והדרך הטובה ביותר – להתעלם מדרישות הממשל. ואכן, הקונסול השיב למושל, שלצערו אינו יכול לשתף פעולה כמבוקש, משום 'שהשגרירות רואה את ההוראות כבלתי־ישימות לגבי נתינים אוסטריים או הונגריים, אשר, ללא־חלות בהשתייכותם הדתית, זכאים לחופש תנועה וישיבה ללא הגבלה בכל הממלכה העות'מאנית'.¹¹⁶

אחד הדו"חות המסחריים השנתיים הראשונים בתיקי הקונסוליה, הדו"ח משנת 1902, מבהיר שעדיין היצוא מפגר במידה ניכרת אחר היבוא, ואפילו חלה הרעה במאזן לעומת 1900. אך הגירעון במאזן התשלומים מכוסה במידה נדיבה בעזרת סכומי עתק שמביאים ארצה המוני התיירים והצליינים וכן מוסדות הדת והחסד המרוכבים. אומדים את הסכום כ־10–15 מיליוני פראנקים. בין היתר מגלה הדו"ח שמשרד הדואר האוסטרי בירושלים זקוק לשבע מאות עד שמונה מאות אלף פראנקים לשנה במזומנים כדי לפרוע את כל הוראות התשלום מחוץ־לארץ. ובסיום – 'מוזר הדבר, שכל הזהב הזה נעלם בארץ, בלי להשאיר עקבות'.¹¹⁷

אחד הדיווחים הראשונים של צפארוביץ דן בגביית המסים האכזרית של המושל רשיד ביי, שאמנם העלה את הכנסות הממשל המרכזי במידה ניכרת, אך שיטותיו הדראסטיות זיעזעו את הקונסול.

התקדמותה, שאין להטיל בה ספק, של ארץ־ישראל, ובייחוד פריחתן של ירושלים, יפו, עזה, המושבות הגרמניות ואחדות מן המושבות היהודיות, וכן גידולה של תנועת האניות, הפעילות המסחרית, ריבוי הזרים, עליית ערך הקרקע ותנופת־הבניין – כל אלה אינם מועילים לאוכלוסייה החקלאית. הפלאחים רואים באכדן פרנסתם, בשיממון כפריהם ואדמותיהם ומשלימים עם גורלם בשוויון־נפש. אין ספק, ציין הקונסול, כי מעולם לא שועבדה האוכלוסייה האוטו־כטונית במידה כזאת, ובגבור הייאוש עשויה האוכלוסייה הכפרית לקבל בזרועות פתוחות כל מעצמה זרה, שתרצה לשים קץ לשיטת־הממשל המושחת.¹¹⁸

גישתו האוהדת של הקונסול לבני חסותו משתקפת בסקירה על יהודי הונגריה בירושלים, המתארת את ארגון כולל אונגארן, את מניעי העלייה של 1800 חבריו ואת שיטתו המודרנת המיוחדת בקביעת קיצבת החלוקה. הקונסול דוחה כל רעיון של פיקוח על חלוקת הכספים, שבוודאי יהיה כרוך בקשיים עצומים ואולי אף יגרום להפסקת התרומות. כל עוד אין תלונות על עיוותים או מעילות, אין גם עילה לכך. כן דחה הקונסול את ההצעה לחייב את בני־החסות ברישום נישואין אזרחיים

115 מכתב מ־8.1.1902 לשגרירות (BK 105).

116 מכתב מ־9.5.1902 למושל (Jerusalem II/132).

117 דו"ח מסחרי של הקונסוליה לשנת 1902 (Jerusalem II/90).

118 מכתב הקונסול מ־16.8.1906 לשר החוץ (PA.38/335).

בקונסוליה. צעד כזה, טען, עשוי לפגוע קשות ברגשותיהם הדתיים, ויהיה מנתק ללא תקנה את הקשר האחרון, שעודנו מקשרם לארץ-מולדתם.¹¹⁹

בימי כהונתו של צפארוביץ' חלו גם אירועי פורים תרס"ח (1908) ביפו,¹²⁰ שבהם נפגעו גם נתינים אוסטריים. סגן-הקונסול ביפו דיווח במפורט על האירועים בהדגישו שאין ספק שההתנפלות על היהודים היתה מתוכננת מראש, כדיעת המושל והמשטרה. בדיווחיו לקושטא הסביר הקונסול את סיבות ההתנגדות הערבית לעלייה ולגידול היישוב היהודי. הקונסול אף הטעים, שהממשל רואה בעלייה היהודית, ובעיקר מרוסיה, 'סכנה סוציאלית' שיש להילחם בה, ובהתאם לכך תיאר השלטונות את ההתנפלות על יהודים חסרי-מגן כ'דיכוי מהפכה'.¹²¹ גישה זו קוממה את הקונסול, שחזר והדגיש את יחסי-השכנות הטובים, ששררו עד כה בין יהודים וערבים.

הקונסול נאלץ גם להתריע על מדיניותו העוינת של המושל אכרם ביי בעניין העברת קרקעות. גם במקרים שלא היתה כל עילה חוקית לכך היה המושל מערים קשיים אין קץ בפני הקונים, במגמה למנוע את ההעברה כחוק.¹²² השגרירות נאלצה להתערב כדי לשים קץ לתעלולי המושל.

באירועי 1908, שבמרכזם עמדה מהפכת התורכים הצעירים, נטלה גם הממשלה האוסטרית חלק פעיל, כאשר ניצלה את הזדמנות ההפיכה לספח לעצמה, באוקטובר 1908, את הפרובינציות בוסניה-הרצגובינה. צעד זה עורר מעשי איבה גלויים כלפי אוסטריה ברחבי הממלכה העות'מאנית, שהיו מלווים בהתפרעויות, הפגנות סוערות והטלת חרם על סחורות אוסטריות ועל אניות ה'לוידי'. התסיסה האנטי-אוסטרית בירושלים עוררה חששות אצל בני-החסות היהודים, אשר ביקשו את הגנת הקונסוליה מפני פגיעות אפשריות.¹²³

ממכתב הקונסול מנובמבר 1908 מסתבר, כי מקור ההסתה היה ביפו, בהנחיית ועד 'התורכים הצעירים' הלאומני. אמנם ביקש מושל ירושלים, סוכחי ביי, לשים קץ לחרם על אניות ה'לוידי האוסטרי', 'בהיותם משוכנעים כי תוצאותיו יזיקו לכלל המסחר של ארץ-ישראל ולתנועת התיירות החשובה לארץ', אך אין ביכולתו לפעול נגד הוועד היפואי. הקונסול אף הדגיש, כי ההסתה האנטי-אוסטרית גוררת אחריה גם גילויים אנטישמיים, המהווים סכנה חמורה ל'מושבות שלנו ביפו ובירושלים'.¹²⁴

כעבור כמה ימים ציין הקונסול, 'שכמעט לא עובר יום, שאין מארגנים ביפו — וכמידה פחותה יותר גם בירושלים, מעשי איבה נגד אוסטריה ונתינים אוסטריים'.¹²⁵ בהמשך דיווח צפארוביץ' על שורה של מעשי התגרות ופגיעה ועל המשך החרם על אניות ה'לוידי'. הקונסול חזר והביע דאגה מן האופי האנטישמי של ההסתה, המוצאת הדים באוכלוסייה הערבית בירושלים. כבר אירעו תקריות אחדות

119 מכתב הקונסול מ-17.9.1906 לשר החוץ (Jerusalem I/19).

120 ראה כמפורט: מ' אליאב, 'מאורעות יפו בפורים תרס"ח' (1908), 'הציונות, ג' (תשל"ד), עמ' 152-197.

121 מכתב הקונסול מ-26.3.1908 לשגריר (BK384).

122 מכתב הקונסול מ-31.3.1908 לשגריר (Jerusalem II/100). בין היתר מדובר בשטח של כרם ג'באלי ביפו — ראשית בנינה של תל-אביב.

123 פניית ראשי הכוללים אונגארן וגאליציה מ-21.10.1908 (שם).

124 דו"ח צפארוביץ' לשר החוץ מ-17.11.1908 (PA38/341).

125 מכתב אל השגריר, מה-20.11.1908 (BK384). הקונסול הטעים שמדובר באיבה כלפי אוסטריה, אך אין מזכירים כלל את הונגריה.

של פגיעה ביהודים אוסטריים, ואחד מהם אף נורה ברגלו, אך הממשל לא הגיב. על רוב מעשי האיבה אין מתלוננים כלל רשמית, בשל חשש היהודים להופיע כעדים נגד מוסלמים. למעלה מארבעה חודשים נמשך החרם הכלכלי. אולם לפי הדו"ח המסחרי לשנת 1908 לא היה הנזק גדול. אמנם ניסו מתחרים לנצל את המצב ולהציע את סחורותיהם כתחליף, אך הסוחרים ואנשי-העסקים שמרו אמונים למוצרים האוסטריים, ורק בימי החרם השתמשו בסחורות אחרות. בסיכום מציין הדו"ח, שההפסד היה רק זמני, לחדשי החרם, אך עם סיומו חזרו והעדיפו את הסחורות האוסטריות.¹²⁶

בדו"ח המסחרי של קונסוליית-המשנה ביפו לשנת 1909 צוינה כ'נקודת אור' בחיים הכלכליים של יפו תנופת הבניין המוגברת, שהביאה להקמת 'רובע עירוני חדש'. הכוונה כמובן לייסודה של תל-אביב, וכמניע נמסר כאן על 'מצוקת-הדיור הבלתי-נסבלת'. נרכש שטח אדמה, שעליו ייבנו שבעים בתים, והודגש חלקה של הקרן הקיימת במימון הוצאות-הבנייה. הדו"ח משבח את השכונה החדשה, שהיא בעלת מראה אירופי ובתוכה 'נקודת הזוהר' – הגימנסיה הציונית.¹²⁷ בהמשך הדו"ח נמסר על פעילות משקית מוגברת, וכן על התפתחותן של המושבות הגרמניות והיהודיות. אולם בדו"ח לשנת 1910 צוינה נסיגת-מה בפעילות הכלכלית, על-אף גידולה של יפו, שאוכלוסייתה מונה עתה 55,000 נפש. אשר ליבוא אוסטרי, קובע הדו"ח, שעלה במיליון פראנקים לעומת אשתקד (בסך הכל 3,5 מיליון פראנק), ואף היבוא מהונגריה עלה מ-260,000 פראנק ל-600,000 פראנק. בשנת הדין-וחשבון ביקרו בארץ למעלה מארבעים אלף תיירים וצליינים, ומבחינת ארץ מוצאם של הצליינים תופסת אוסטריה במקום השני.¹²⁸

מאמצים להגברת ההשפעה האוסטרית

בשנים האחרונות שלפני מלחמת העולם הראשונה ניכרת מגמה ברורה של אוסטריה לחזק את מעמדה והשפעתה בארץ-ישראל, מתוך תחרות גלויה עם שאר המעצמות. דיון מעניין התפתח בעקבות ביקורו של אהרן קמינקא¹²⁹ בשנת 1912 בארץ-ישראל. בשובו לאוסטריה העלה קמינקא הצעות שונות להגברת ההשפעה האוסטרית.¹³⁰ בין יתר הצעותיו: הקמת מוסדות-מדע, בניין רכבת מקומית מיפו לחיפה ומירושלים לים כנרת במימון אוסטרי, הגדלת מספר מוסדות החינוך, הצדקה והחסד, והשתדלות להענקת חסות אוסטריה לגימנסיה ביפו, וכן טיפול מוגבר באלפי בני-החסות האוסטריים בירושלים, יפו, צפת וטבריה. אולם הקונסול פראנצסקי לא התלהב כלל מן ההצעות ודחה את רובן, בעיקר משיקולים מעשיים. בהזדמנות זו חרץ משפט קשה על משטר החלוקה, הזקוק לדעתו לרפורמות יסודיות. גם הענקת החסות לגימנסיה ביפו אינה נראית לו, מה גם שיהודים

126 דו"ח מסחרי של קונסוליית-המשנה ביפו לשנת 1908 (VC Jaffa, 16) וכן מכתב של סגן-הקונסול נג'קו לקונסוליה מ-25.5.1909 (Jerusalem II/103). גם הדו"ח המסחרי לשנת 1909 (VC Jaffa, 19) מציין את השלכות החרם בחודשיים הראשונים לשנת 1909. עד שדעך לחלוטין.

127 שם, שם.

128 דו"ח שנתי של קונסוליית-המשנה ביפו לשנת 1910 (VC Jaffa, 19).

129 ד"ר אהרן (ארמנד) קמינקא (1866-1950), תלמיד חכם וסופר, פעל בתנועת חיבת ציון מראשיתה והשתתף בקונגרס הציוני הראשון. כיהן כמוכיר של האליאנס הישראלי בווינה.

130 מכתב מ-13.12.12 אל מיניסטרוין החוץ (PA12/K379).

חרדים נלחמים במוסד חינוכי זה, בשל הרוח הדתית החופשית השוררת בו והיחסים החופשיים למדי שבין התלמידים משני המינים בכיתות העליונות. גם אלפי בני-חסות 'בארץ ישראל ובגליל' אינם עשויים לחזק את מעמדה המדיני של אוסטריה-הונגריה.¹³¹ בינתיים פנה גם משרד החוץ לשגרירות וביקש לברר אם ניתן להגדיל את מספר המוסדות בארץ-ישראל הנתונים לחסות אוסטריה, ובין היתר הזכירו גם את הגימנסיה בירושלים, שנוסדה זה מקרוב.¹³² 'אינני מאמין שצריך להזכיר במיוחד, שלא כאחרונה, מדריכה אותנו המחשבה שרצוי להעמיק את השפעתנו בתחום, שבמוקדם או במאוחר עשוי להיות בעל חשיבות מדינית' נכתב באחד המכתבים. אך השגרירות דחתה, לפי המלצות הקונסול בירושלים וסגן-הקונסול ביפו, את כל ההצעות כבלתי-מעשיות.¹³³

במסגרת זו ביקשה השגרירות מידע על מוסדות החינוך החרדים בירושלים וביפו, במגמה לבדוק אם ניתן להדק את הקשרים עמם, ולהעניק חסות למוסדות שאינם נהנים מהגנה זרה. פראנצסקי העביר לשגרירות סקירה מפורטת על תלמודי-תורה בירושלים – שנכתבה בידי אפרים כהן, מנהל רשת כתי-ספר של חברת 'העזרה' – בשללו את ההצעה להעניק חסות אוסטריה למוסדות כאלה.¹³⁴ ההיבט של המדיניות האוסטרית עלה גם בהתכתבות בקשר עם 'מלחמת השפות' בחורף תרע"ד (1914). רוברט שטריקר, מראשי הציונים באוסטריה, פנה במכתב חריף למיניסטרוין החוץ וטען, כי 'עמדת הקונסוליות שם נתנה מקום לטעויות, שאינן יכולות לשרת את מדיניות המזרח של אוסטריה. עד עתה זכתה אוסטריה לאהדה רכה בחוגי האינטליגנציה הפלשתינאית, ויהיה זה מצער מאוד אם מצב זה ישתנה'.¹³⁵ אין ספק, כי בכך נמתחה ביקורת על עמדת הקונסוליות, שכנראה תמכו בקונסוליה הגרמנית ובחברת 'העזרה', בעוד ששטריקר רצה להניעם לתמוך בצד שכנגד, המחנה הציוני. למעשה לא התערב הקונסול כלל בפולמוס, והסתפק בשמירה על הסדר בבית-ספר למל שתחת חסותו ובפרסום אזהרה למפגינים.¹³⁶

בסיכום נציין, כי חרף ההתעניינות המוגברת בדרכים להגברת ההשפעה האוסטרית, לרבות בדיקת הסיכויים להגברת השיווק של סחורות אוסטריות, לא נמצאו אמצעים נאותים לכך ולא גדל מספר המוסדות הנתונים לחסות אוסטריה. עם זאת היוו אלפי בני-החסות היהודיים משענת חשובה, ובעיקר בזכותם נשמע קול אוסטריה ברמה, ומעמד הקונסוליה היה מכובד ביותר.

בעיות משבר של מלחמת העולם

דווקא בשנים האחרונות לקיומה גילתה הקונסוליה הקיסרית תושייה מרובה ומילאה תפקיד-מפתח בקיומו של היישוב היהודי בארץ בימי מצור ומצוק. מקור העזרה העיקרי היו כמוכן יהודי ארצות-

131 מכתב הקונסול מ-14.5.13 (שם).

132 מכתב מיניסטרוין החוץ מ-20.6.13 לשגרירות (שם).

133 מכתב השגרירות מ-28.6.13 למיניסטרוין החוץ (שם).

134 מכתב הקונסול מ-19.12.13 לשגרירות (שם) וכן מכתב סגן קונסול ביפו מ-5.1.14 לשגרירות (VC Jaffa, 21).

135 מכתב מ-3.1.14 למשרד החוץ (שם). רוברט שטריקר (1879-1944), עיתונאי ומנהיג ציוני, ערך את עיתונם של ציוני אוסטריה, נמנה עם צמרת התנועה הציונית ואף כיהן בתפקידים בכירים בקהילת וינה. על מלחמת השפות ראה: מ' רינות, חברת העזרה ליהודי גרמניה ביצירה ובמאבק, ירושלים תשל"ב.

136 דו"ח הקונסול מ-15.1.14 למיניסטרוין החוץ על מלחמת-השפות (שם). לא מצאתי את תשובת הקונסול למכתבו של שטריקר.

הברית, אך במקום השני עמדה עזרת הקונסוליה האוסטרית. כבעלת-בריתה של תורכיה היטיבה הקונסוליה לנצל את קשריה והשפעתה, כדי להושיט ליישוב סיוע רב-ערך, ובעיקר בתחום הכלכלי. כמידה לא-מבוטלת יש לזקוף פעולות שלה לזכותו של הקונסול האחרון, פרידריך קראוס,¹³⁷ אשר זכה להערכה ולהוקרה מצד כל חוגי היישוב.

מתחילת המלחמה הירבו כולל אונגארן, כולל גאליציה וכולל בוקובינה להיזקק לעזרת הקונסוליה לשם העברת כספי-תמיכה מן הממלכה האוסטרית ולשם ארגון מגביות מיוחדות. במרוצת שנות המלחמה גברה מצוקת היישוב, שהגיע עד כדי חרפת-רעב, וכל עזרה מבחוץ היתה חיונית ביותר. למכתבי ההמלצה החמים ששיגר הקונסול היו תוצאות חיוביות, ובמקרים רבים יזם הקונסול בעצמו מגביות מיוחדות, שתיארו את מצבו הקשה של היישוב, ואף השפיע על משרדי החוץ והפנים האוסטריים להטות אוזן קשבת לזעקתם של בני-החסות. הקונסול גם קיים קשרים הדוקים עם ועד העזרה שהוקם בווינה, והגדיל לעשות למען היישוב.¹³⁸ גם בירושלים היתה עזרת הקונסול רבת-ערך, אם בהשתדלות אצל המושל בענייני חלוקת מזון ומצרכים, ואם בהגנה על בני-החסות שנפגעו מן הגזירות וממעשי העריצות של השלטונות.¹³⁹ בהזדמנויות שונות מצאו הכוללים לנכון להביע את רגשות תודתם לקונסול.

על חומרת המצב מעיד גם תזכיר מ-16.3.1917, המתאר את מצבה הקודר של 'המושבה האוסטרית-הונגרית' בארץ-ישראל, המונה תשעת אלפים נפש, מהם ששת אלפים אוסטרים ושלושת אלפים הונגרים. בגלל הפסקת משלוח כספי ה'חלוקה' נכרת מטה לחם. הועלו הצעות שונות למתן סיוע ולעזרה דחופה, ובין היתר נשקלה גם אפשרות של הענקת תמיכה כספית מקרנות ממשלתיות.¹⁴⁰ כהיוודע גזירת הגירוש של היהודים מיפו פנו נציגיהם של בני-החסות אוסטריים בעיר זו בבקשה דחופה לקונסוליה, בהפצירם בה לעשות כל מה שביכולתה לביטול הגזירה, שתמיט אסון על היישוב ותגרום לחורבנו. אם לא תבוטל הגזירה, נשקלת האפשרות להחזיר את המשפחות למקומות המוצא בממלכה האוסטרית, ולשם ארגון השיבה מתבקשת הקונסוליה לפעול למען דחיית מועד הגזירה.¹⁴¹ אולם קצרה ידה של הקונסוליה להושיע בעניין זה, והגירוש אמנם בוצע.

137 Friedrich Kraus, נולד ב-1878 וסיים את 'האקדמיה המזרחית'. הצטרף לשירות הדיפלומטי ב-1902, כיהן כקונסול בקייב והגיע לכהונתו בירושלים בפברואר 1914. שירת בה עד 1918, עד קץ הקיסרות באוסטריה וסגירת הקונסוליה בירושלים.

138 ראה במפורט: י' קלוזנר, 'פעולות ועד העזרה בווינה למען היישוב בארץ בימי מלחמת העולם הראשונה', שלם, א (תשל"ד), עמ' 501-523.

139 ראה למשל מכתב הקונסול מ-12.6.15 למושל (Jerusalem II/125) בעניין עבודת-הכפייה המפרכת לחיסול הארבה ב-1915, שבין היתר גרמה את מותו של בן-החסות בן 16; וכן מכתב ראשי כולל גאליציה מ-5.3.16 אל הקונסוליה (Jerusalem II/126), שבו התאוננו כולל גאליציה מרה על התעללות המשטרה כדי לגייס אנשים לעבודת-כפייה.

140 בתזכיר כלולות הצעות של משרד החוץ ומשרד הפנים (PA.12/K377). בסופו נרמז גם על הדיונים המדיניים בדבר עתידה של ארץ-ישראל, והוזכר כי לעמדה מסתייגת של אוסטריה מן התכנית הציונית עשויות להיות השלכות שליליות אצל יהודי אמריקה, בעלי נחישות אוסטרית-הונגרית.

141 מכתב מ-31.3.17 אל הקונסוליה (Jerusalem I/24). בין החותמים: יהושע פלדמן (ר' בנימין), ד"ר יעקב אנגל, ויצחק לופבן.

רוב הנתינים האוסטריים-הונגריים גורשו לירושלים, והקונסול נחלץ לעזרתם ואף לווה אצל ערבים כספים כריבית קצוצה כדי להקל על סבלם. בתחילת אוקטובר 1917 דיווח הקונסול, כי רבע מנתיני אוסטריה-הונגריה בארץ-ישראל כבר מתו מרעב ומתזונה בלתי-מספיקה; אפשר עוד להציל את היתר, אם תבוא עזרה כמהרה. קראוס הציע דרכים שונות לעזרה דחופה, בין היתר משלוח סחורות כציוד צבאי. בהתקרב הצבא הבריטי לשערי ירושלים זממו התורכים להכריז על העיר כמבצר ולהגן עליה, ורק תודות להתערבותה הנמרצת של הקונסוליה האוסטרית — בשיתוף פעולה עם הקונסוליה הגרמנית — סוכלה תכנית זו והיישוב ניצל.¹⁴²

התמורות המדיניות שחלו בשאלת ארץ-ישראל משתקפות באחד המסמכים האחרונים, תזכיר למיניסטריון המלחמה בווינה. התזכיר מנתח את המדיניות העוינת העריצה של התורכים לעומת הבטחת מדינות-ההסכמה לכוונן מדינה ציונית עצמאית בארץ-ישראל. גרמניה נוקטת דרך-ביניים, תומכת ביישוב היהודי, בשאיפתה להבטיח התיישבות יהודית במסגרת הממלכה התורכית, וגם מושיטה לו עזרה רבה. על כן ממליץ התזכיר שאוסטריה תנקוט עמדה דומה, כפי שמציעים גם ראשי המשרד הארצישראלי, ואף תאפשר העברת זהב ואספקת תרופות לארץ. ירושלים כבר נמצאת בידי הבריטים, אך מושבות הגליל עדיין נמצאות תחת שלטון תורכי.¹⁴³ אך קריאה זו כבר איחרה את המועד, ולפני שהספיקו בווינה לשקול את עמדתם כלפי עתידה של ארץ-ישראל, נכבשה כל הארץ בידי הבריטים, הממלכה האוסטרית-ההונגרית האדירה נתפוררה והקיץ הקץ על הקונסוליה הקיסרית בירושלים.

סקירה זו אינה ממצה את כל היקף פעולתה של הקונסוליה האוסטרית במשך כשבעים שנה. פרסום התעודות יאפשר לפרוש את היריעה כולה ולתאר במלואה את עבודתה רבת-ההישגים של קונסוליה זו בארץ-ישראל בכלל ולמען היישוב היהודי בפרט.

142 ברציה-וויטייה (לעיל, הערה 6), עמ' 60.
143 תזכיר מ-12.12.17, חתום בידי אחד הקצינים (PA12/K378).